

UDK: 321.74(497.5)"1966"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1.3.1999.

"Brionski plenum"- odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti

KATARINA SPEHNJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju uvida u arhivske dokumente, novine i literaturu u članku se razmatra kako je partijski 'brionski plenum' iz 1966. koji se bavio zloupotrebama u radu Službe državne sigurnosti primljen u hrvatskoj političkoj javnosti tog doba.

Uvodne napomene

U političkoj prošlosti Hrvatske i Jugoslavije 'brionski plenum' Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije /CK SKJ/ održan 1. i 2. srpnja 1966. godine pamti se kao događaj koji je značio razotkrivanje zloupotreba u Službi državne sigurnosti /SDS/¹ i politički pad Aleksandra Rankovića, dugogodišnje najmoćnije osobe te službe.

¹ Služba državne sigurnosti (SDS) - ime korišteno u Hrvatskoj, odnosno Služba državne bezbjednosti (SDB) - naziv koji se koristio u ostalim republikama i na saveznoj razini, dobila je to ime 1964. godine kada je promijenjen naziv dotadašnjoj Upravi državne bezbjednosti (UDB-a), koja je nastala 1946. godine iz prijašnje istovrsne službe - Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a), utemeljenog 1944. godine od nove vlasti proizašle iz antifašističkog pokreta. I nakon preimenovanja 1964., dosta često se, osim u formalnim slučajevima, koristio naziv 'UDB-a'. Poslovi državne sigurnosti - djelatnost posebnih državnih organa radi zaštite temeljnih načela i institucija nekog poretka, uobičajeno pripada resoru unutarnjih poslova u svim državama pa je tako bilo i u Jugoslaviji, gdje se u vrijeme kojim se rasprava bavi te institucije zovu sekretarijatima, a ne ministarstvima unutarnjih poslova. Prihvaćeno je mišljenje kod analitičara da je u komunističkim sustavima djelovanje tih posebnih organa, obično policije, usmjereno primarno na kontrolu svih stvarnih i potencijalnih protivnika poretka, a radi onemogućavanja svake opozicije. Iako djelatnost tih organa nije sve donedavno bila otvorena javnosti niti u razvijenim demokratskim društvima (osim nadzora užih parlamentarnih organa), rad službi sigurnosti u sustavima s vladajućom komunističkom partijom bio je potpuno samostalan. Važnost uloge - zaštita temelja poretka i održanje postojeće vladavine, pretvorila je službe sigurnosti u tim sustavima u njihov bitan oslonac. Kako im je rad bio usmjeren na političke protivnike, uobičajilo ih se zvati i političkom policijom. Tajnost rada obilježje je svih takvih službi, ali je u ovim drugima njoj pridodana i određena 'konspirativnost' vezana ne samo uz profesionalne, nego i ideološke motive.

Kako se radilo o državnoj službi čija djelatnost nije nikada, osim u obljetničkim trenucima, javno spominjana, i o funkcionaru koji je u političkom životu figurirao kao jedan od najbližih suradnika Josipa Broza Tita, 'otvaranje' ovog problema čak je i za političku javnost predstavljalo iznenađenje. Pod političkom javnosti misli se ovdje na jedan razgranat sustav političkih organizacija i novina, oba elementa pod državnom i političkom kontrolom. Kroz njihovu aktivnost vide se razlozi, namjere i planirani okviri u kojima se rasprava kretala, a ponekad nailazimo i na mišljenja 'običnih' ljudi.

'Brionski plenum' je u to vrijeme u političko-mobilizacijskom smislu bio središte političke aktivnosti. Iako je taj politički obračun bio više politički pad određene grupe ljudi i njihova najistaknutijeg predstavnika, a manje raskid s praksom političke policije, događaji u ljeto 1966. zanimljivi su iz motrišta javnosti: kako je ona, nenavikla na kritiku i osudu jednog dotad nedodirljivog dijela sustava, reagirala u takvoj novoj situaciji. Jer, kako će pokazati ova analiza, rasprava i osuda djelatnosti jednog dotad neupitnoga političkog moćnika bila je iako većinom politički neosmišljena, kritika rada jedne službe vitalne za sustav. Početni impuls političko-propagandne akcije - organiziranje potpore javnosti za jednu, po cijeli sustav, delikatnu akciju, stalno je trebalo usmjeravati i kontrolirati jer je postojala opasnost da rasprava o njoj ne ode preko prihvatljivih okvira kritike.

1. Analiza 'Brionskog plenuma' u stranoj i domaćoj literaturi

Politički analitičari i znanstvenici su pokazali velik interes u objašnjavanju uzroka, ali još više mogućih posljedica tog političkog obračuna. Uočljivo je da su mnogi u procjenjivanju političkih izgleda za razvoj Jugoslavije nakon poraza Rankovića odlazili predaleko: očekivali su političke promjene različitog raspona i intenziteta, a u smjeru liberalizacije i demokratizacije sustava, što bi trebalo završiti njegovim radikalnim promjenama.² Uglavnom vrednujući praksu 'jugoslavenskog puta u socijalizam' drukčije nego iskustvo zemalja Istočne Europe, i u ovom su slučaju prenaglašavali znakovitost kritike i osude djelovanja SDS. To što je jedna takva institucija prvi put u povijesti socijalističkih zemalja u javnosti kritizirana zbog svoje djelatnosti smatrali su presedanom koji će se sigurno odraziti na strukturu cijelog sustava. Dio analitičara nije dvojio o dosezima ovog obračuna, ali je naglašavao psihološku važnost događaja (otvaranje javnosti, demitologizacija osoba i institucija, ublažavanje unitarističkih tendencija).

U objašnjenju događaja, uz napomene da će 'slučaj' biti potpuno rekonstruiran tek kada budu dostupni svi primarni izvori, dominantna su dva

² U ovom smislu primjerenim se čini navesti misao Ive Banca (koja se, doduše, tiče istraživanja jednog drugog, ranijeg razdoblja) da zapadni analitičari "često pretpostavljaju da svaka pojava antistaljinizma, ili antisovjetizma, u okviru neke socijalističke države, nužno znači pojavu političkog pluralizma." - I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990., 242.

pristupa, s više ili manje razrađenim podvarijantama: teza o borbi oko nasljeđivanja vlasti i ona o sukobu 'reformista' i 'konzervativaca'. Pitanje nasljeđivanja osobito je bilo prisutno u zapadnoj literaturi tog doba, ali i ranije: interes je bio potican hladnoratovskim kontekstom u kojem je pojava novog lidera mogla značiti novu politiku, pri čemu je bilo važno kakva će ona biti, sklonija Istoku ili Zapadu. Ovo se pitanje potenciralo kod autoritarnih poredaka koji nisu imali formalizirane procedure nasljeđivanja odnosno prijenosa vlasti, i mislilo se da u takvim sustavima sukcesija nužno proizvodi njihovu destabilizaciju.

William Zimmerman je 'slučaj' A. Rankovića vidio kao tipičan u tom pogledu: događaji koji su kulminirali 'brionskim plenumom' po njemu su rezultat Titovih nastojanja da utječe na rješenje problema 'nasljedstva' i to upotrebom jedne od najotvorenijih strategija komunističkih lidera u cilju oblikovanja događaja i nakon njihove smrti.³ Ranković se početkom šezdesetih godina uspeo u sam vrh političke moći u Jugoslaviji, prikrivajući dosta uspješno svoja konzervativna politička opredjeljenja. Prisluskiivanje službenih i privatnih prostora značajnijih političara dobro ilustrira dio metoda i planova Rankovićeve grupe, koja nije sumnjala u svoju buduću ulogu: taj materijal trebao joj je poslužiti kada do sukcesije dođe radi lakšeg neutraliziranja odnosno pritiska na moguću 'opoziciju'.⁴

François Fejtő u *A History of People's Democracies* upoređuje ovaj događaj s borbom za vlast u Kremlju nakon Staljinove smrti. Da bi spriječio frakcijske borbe Staljin je, kaže autor, dao svoje povjerenje Beriji, ministru unutarnjih poslova, a Tito je svog Beriju žrtvovao.⁵ 'Preventivni srpanjski udar' odnosno obračun s Rankovićem bio je opasan i za sam režim jer je njegovo 'uznemiravanje' moglo imati destabilizirajuće posljedice, osobito u jednoj od temeljnih funkcija tog državnog podsustava - zaštiti od formiranja opozicije i zato je odlučeno da se oprezno postupa s kritičkim ocjenama koje su se ticale Službe u cjelini.⁶ Druga opasnost odnosila se na činjenicu da je značajan dio srbijanskog javnog mnijenja, čak i onaj, kaže Fejtő, koji je prezirao tajnu policiju, smatrao Rankovićeve pad - porazom za Srbe.

Kao prilog razmatranjima ovog obračuna u kontekstu borbe 'reformista' i 'konzervativaca' uputno je navesti objašnjenje Georgea Schöpflina: reformistička nastojanja u europskim komunističkim porecima šezdesetih godina kretala su se nesustavno, metodom pokušaja i pogreški. Upozoravajući na neizvjesnosti koje reforma nosi, 'antireformisti' su pokušali učvrstiti svoju obranu poznatog modela.⁷

Paul Shoup ovaj slučaj promatra kao rezultat dugogodišnje borbe 'liberalne' i 'konzervativne' frakcije u SKJ. U proljeće 1966. 'liberali' su poku-

³ W. ZIMMERMAN, "The Tito Succession and the Evaluation of Yugoslav Politics", *Studies in Comparative Communism*, 1976.,/1.-2.,68.

⁴ Isto, 69.-70.

⁵ F. FEJTŐ, *A History of People's Democracies*, London 1971., 137.

⁶ Isto, 139.

⁷ G. SCHÖPFLIN, *Politics in Eastern Europe 1945-1992*, Oxford UK, Cambridge USA 1993., 127.-133.

šali smijeniti 'konzervative' u republičkim vodstvima Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, a kada im to nije uspjelo, oni su promijenili taktiku borbe i odlučili se na udar u središte 'konzervativizma': u ljeto je na brzinu formirano tijelo koje je ispitalo rad tajne policije i - otkrilo niz zloupotreba.⁸

April Carter naziva Rankovićevu grupu 'opozicionom' nasuprot 'reformističkoj' struji. On se nametnuo kao predstavnik interesa slabije razvijenih republika koje su u tržišnoj privredi vidjele opasnost. U procjenjivanju Rankovićeva političkog profila i planova Carter bitnim smatra njegovu vezanost uz Sovjetski Savez.

Dennison Rusinow slično tumači 'plenum', proširujući analizu zloupotreba s političke dimenzije (nametanje konzervativne koncepcije razvoja uz pomoć mreže stvorene od općina do saveznog ministarstva vanjskih poslova i opstrukcije 'liberalnih' reformi) na korupciju.¹⁰ Po ovom autoru, euforija u ljeto 1966. u Zagrebu bila je praćena tumačenjem Rankovićeva pada kao pobjede hrvatskih interesa i nastojanja da se taj entuzijazam usmjeri u mobilizaciju za daljnje reforme.¹¹ Uvjerenje političkih vodstava Hrvatske i Slovenije, kaže on, da su bili izvan mreže rankovićevske policije oslobodilo ih je pritiska da moraju izvršiti čistku u svojim redovima.¹²

Politički analitičar *Hrvatske revije* Jure Petričević je neposredno nakon srpanjskih događaja ocijenio da je taj "krupan događaj: najkrupniji iza loma Tita sa Staljinom 1948.", zapravo rezultat pobjede partijske opozicije nastale na nacionalnoj osnovi, opozicije koju su činili predstavnici naroda koji su se u Jugoslaviji osjećali obespravljani.¹³ Po njemu, važniji je "opći politički i psihološki efekat pada Rankovića i Stefanovića (...) nego stvarna promjena na položajima."¹⁴

⁸ P. SHOUP, "The League of Communists of Yugoslavia", *The Communist Parties of Eastern Europe*, Ed. by Stephen Fisher-Galati, New York 1979., 331.-333.

⁹ A. CARTER, *Democratic Reform in Yugoslavia: The Changing Role of the Party*, London 1982., 11.-17.

¹⁰ D. RUSINOW, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, Berkley and Los Angeles 1978., 187.- Radilo se o organiziranom 'švercu' preko Jadranskog mora i drugim ilegalnim poslovima u inozemstvu i zemlji, naplaćivanju usluga koje je policija činila pojedincima, ubiranju novca od privatnih kockarskih sastajališta, iskorištavanju zatvorenika u izgradnji vila za policijske službenike, i sl. - Isto, 187.-188.

¹¹ Isto, 194.

¹² Isto, 188.

¹³ "...treći Plenum je početkom ožujka 1966. završio jasnom pobjedom Rankovića i porazom opozicije. Tito se stavio na stranu pobjednika i njegove velikosrpske politike. Ali opozicija u Partiji nije mirovala. Hrvati, Slovenci i Makedonci su u Centralnom komitetu uz pomoć jednog dijela Srba dobili većinu i doveli do neočekivanog saziva Četvrtog plenuma i srušili stvarnog vladara komunističke Jugoslavije od njenog osnutka." - J. PETRIČEVIĆ, "Pad Rankovića", *Hrvatska revija*, 1966./1., 95.

¹⁴ Isto, 97.

I drugi autori, baveći se 'plenumom' usputno, u sklopu širih analiza, npr. Paul Lendvai, Ante Čuvalo, Sabrina P. Ramet i I. Banac¹⁵ vide ga kao sukob 'reformista' i 'konzervativaca' i naglašavaju da te podjele nisu potpuno jasno razgraničene.¹⁶

Obračun s Rankovićem u službenoj partijskoj povijesti ocijenjen je kasnije kao poraz 'unitarističko-centralističkih' snaga¹⁷.

Ocjene o 'čistkama' u literaturi su različite i počivaju na objavljenim podacima. A. Čuvalo smatra da prave 'čistke' 1966. nije bilo, što je imalo veoma loše posljedice na razvoj međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji.¹⁸ Nenad D. Popović je napisao da je najveća 'čistka' bila u policijskom kadru Makedonije - 64%, najmanja u Hrvatskoj - 24%, a u Sloveniji i Srbiji obuhvaćena je polovina policijskih kadrova.¹⁹ U knjizi *Povijest Jugoslavije (1918-1990)* Hrvoje Matković kaže da je čistkom u Srbiji bilo zahvaćeno 1500 osoba.²⁰

U literaturi se obračun 1966. i rasprava o njemu, kratkoročno gledano, tretiraju izrazito pozitivno iz aspekta otvaranja javnosti i porasta novinarske slobode, jer je govor "o problemima o kojima ranije nije smio nitko diskutirati"²¹ unio živost u komentare i izvještaje političko-informativnih glasila, a određeno se popuštanje osjetilo i na drugim područjima.²² O dometima "reforme državne sigurnosti"²³ teško je prosuđivati bez uvida u relevantne dokumente.²⁴ U skladu s ciljem ovog istraživanja treba reći da, uz opću opasku o -

¹⁵ U *Sa Staljinom protiv Tita* pad Rankovića se ocjenjuje slabljenjem dogmatičara u SKJ.-Nav. dj., 246.

¹⁶ RAMET smatra da više elemenata čini ono što bi se moglo zvati jednom ili drugom koncepcijom, ali da se ti elementi nisu potpuno očitivali niti u jednoj. - *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983*, Bloomington 1984., 88.-89. - Lendvai pak misli da podjela nije bila tako kvalitetno duboka da bi dobila spomenute definicije, nego da se radilo o sukobu centralista i decentralista. - P. LENDVAI, *Eagles in Cobwebs*, London 1970., 139.-155. - Dušan BILANDŽIĆ smatra da se radilo o sukobu "samoupravno-demo-kratske" i "državno-centralističke" orijentacije. - *Historija SFRJ*, Zagreb 1985., 320.

¹⁷ *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985., 432.

¹⁸ Hrvati, ali i ostali narodi, kaže on, u tome su vidjeli dokaz nacionalne nejednakosti, a osobito to da se, kako su kasniji događaji pokazali, hrvatski nacionalizam smatra opasnijim nego srpski. - *The Croatian National Movement 1966-1972*, New York 1990., 40.

¹⁹ N. D. POPOVIĆ, *Yugoslavia. The New Class in Crisis*, New York, 1968., 69.

²⁰ Nav. dj., 352.

²¹ V. BAKARIĆ, *Savez komunista, samoupravljanje i diktatura proletarijata. Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Druga knj., Zagreb 1983., 327.

²² A. CARTER navodi tim povodom više studentskih demonstracija u republičkim sveučilišnim centrima, iako samo u vezi s pitanjem smještaja i sličnih problema vezanih uz svakidašnji život. - Nav. dj., 249. - Također, na to može ukazivati i broj žalbi građana upućenih Komisiji za predstavke i pritužbe Sabora: do 27. prosinca te godine pristiglo ih je 6.300, što je za 3.900 više nego 1965.

²³ BILANDŽIĆ, nav. dj., 320.

²⁴ Istraživači se o ovoj problematici mogu informirati tek posredno, uz pomoć partijske građe i dokumenata tzv. masovnih organizacija. Izvorna građa za ovo razdoblje - građa Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova SRH još uvijek se ne nalazi u Hrvatskom

izrazito važnoj ulozi policije u tim sustavima, veći značaj je imalo i samo govorenje o jednoj 'tabu' temi. O preoblikovanju uloge policije, dijela mehanizma vladanja, teško bi se moglo govoriti.²⁵ I komisijski je izvještaj na IV. plenumu 'biranim riječima'²⁶ analizirao zloupotrebe SDS-a, a uvod u problem počeo je s pohvalama radu Službe u razvoju sustava. Koča Popović, ondašnji visoki političar 'liberalno' nastrojen, kaže da su nade potaknute 'plenumom' bile iznevjerene: "Praktično se sve svelo na rušenje jednog od najmoćnijih ljudi u vrhu strogo centralizovane vlasti umesto da se i sama takva vlast promeni u korist demokratskog otvaranja."²⁷ Iako najavljena reorganizacija nije obuhvatila i raspravu o vojnim sigurnosnim službama, ispitivanje rada SDS "pomoglo je određene procese demokratizacije društva"²⁸. Ustavnim amandmanima na savezni ustav 1967. i 1969. ojačan je položaj republika i pokrajina u političkom sustavu, a u Hrvatskoj su u to vrijeme intelektualni krugovi "otvoreno i javno ukazali na nepravilnosti u položaju hrvatskog naroda i nacionalnim odnosima u jugoslavenskoj državi".²⁹

2. Kronologija događaja

Četvrta sjednica CK SKJ trebala se, prema ranijem planu, baviti kadrovskim pitanjima, ali se na njezinom dnevnom redu našla neočekivano druga tema: 'deformacije u radu Službe državne sigurnosti'. Josip Broz Tito, generalni sekretar je skupu uputio slijedeću 'uvodnu riječ': "Na sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ održanoj 16. juna pretresano je pitanje izvjesnih deformacija u radu nekih organa državne bezbjednosti. Tom prilikom Izvršni komitet je riješio da se izabere partijsko-državna komisija koja bi ispitala te probleme. Prije toga formirana je jedna tehnička komisija koja je trebalo da utvrdi izvjesne deformacije u radu naše državne bezbjednosti."³⁰ (Izvršni komitet /dalje:IK/ je bio izvršno-operativni organ CK SKJ. U komisiju su izabrani predstavnici svih republički organizacija SKJ.) Začetkom problema Tito je naveo sjednicu Izvršnog komiteta u ožujku 1962. kada su podjele u rukovodstvu bile uočljive, ali, niti su temelji podjela imenovani niti su javno identificirani uzroci i nositelji. Bilo je pogrešno, rekao je, "što tada nismo išli

državnom arhivu. (Od istog izvora dostupna je građa zaključno s 1953. godinom, i to tek njezin manji dio.)

²⁵ Laslo SEKELJ podsjeća na godinu 1951. kada je A. Ranković - ministar unutarnjih poslova, član Politburoa CK Komunističke partije Jugoslavije i glavni partijski 'kadrovik', na IV. partijskom plenumu u raspravi o sudstvu izjavio da je 1949. bilo 47% neopravdanih hapšenja od UDB-e, i nakon toga ne usljeđuje ni odgovornost ni promjena sustava. - *Jugoslavija, struktura raspadanja*, Beograd 1990., 92.

²⁶ Aleksandar NENADOVIĆ, *Razgovori s Kočom*, Zagreb 1989., 139.

²⁷ Isto, 140.

²⁸ Marijan MATICKA, *Hrvatski otpori dogmatizmu, centralizmu, unitarizmu i neravnopravnosti 1965.-1971.*, rukopis iz 1996. za knjigu *Hrvatska u XX stoljeću* (Školska knjiga, Zagreb), 4.

²⁹ Isto, 5.

³⁰ *Vjesnik*, 2. VII. 1966., 1.

do kraja" ali je to opravdao kompromisnim težnjama radi jedinstva Partije, ali i drugim razlozima.³¹ Po njemu, bilo je pogrešno ostaviti SDS "dvadeset i više godina" postojanja samoj sebi, jer je tako stvoren mehanizam "koji je pritiskao čitavo naše društvo". Najviši funkcionari te službe na čelu s Rankovićem odgovorni su za zloupotrebe pojedinaca "koji su se osilili, koji su stvorili vlast nad ljudima, vlast nad Savezom komunista", ali je naglasio da se te 'deformacije' ne odnose na cjelinu Službe. Zloupotrebe su bile dio smišljene aktivnosti koja se osjećala od vrha partijskih i državnih organa do poduzeća i tvornica i radilo se tu zapravo "o jednoj frakcijskoj grupaškoj borbi, borbi za vlast", rekao je on. Diskusija članova Centralnog komiteta potvrdila je da su zloupotrebe SDS-a mnogima bile otprije poznate. Neki su rekli da se iz nje 'raspirivala' i nacionalna netrpeljivost. Novine su objavile samo izvode iz diskusija, a ne cjelovite govore (osim onog J. Broza Tita i izvještaja Komisije), tako da čitaocima nisu bile poznate pojedinosti slučajeva o kojima se, vidljivo je iz konteksta, govorilo.

Komisija, sastavljena od članova IK CK SKJ (Đuro Pucar, Blažo Jovanović, Dobrivoje Radosavljević, Miko Tripalo, France Popit i Krste Crvenkovski, predsjednik), rekla je u izvještaju da su zatvorenost organizacije i nepostojanje kontrole predstavničkih tijela doveli do toga da je ovo područje postalo "manje ili više monopol pojedinaca" koji su probleme u Službi rješavali osobnim vezama i autoritetom, a ne zakonitim sredstvima. Rukovodena koncepcijom "preventivne borbe protiv neprijatelja" i "uspostave kontrole u čitavom društvu, od poduzeća do najviših vrhova", s temeljnim ciljem ometanja društvenih promjena, Služba državne sigurnosti služila se različitim metodama, npr. upletanjem u kadrovske poslove poduzeća i institucija uz pomoć tzv. suradničke mreže, prisluškivanjem pojedinaca i ustanova, uključujući i najviše državne i partijske funkcionare. Posebno se to odnosilo na, godinama razvijan, sustav praćenja političkog raspoloženja građana te je Služba postala jedina institucija u društvu koja 'istražuje' javno mnijenje. Svoje prijedloge Komisija je usmjerila na pretvaranje SDS-a u kompetentnu službu nadležnu za ocjenu 'neprijateljskog rada', koja će to postati reorganizacijom koja bi uključila definiranje opsega i metoda rada te uvođenjem prakse da Službom rukovode politički, a ne njeni unutarnji kadrovi. Prihvaćajući ovaj prijedlog i prijedlog o utvrđivanju političke krivnje odgovornih osoba, Plenum se suglasio i s ostavkom A. Rankovića, isključio Svetislava Stefanovića iz SKJ i predložio Saveznom izvršnom vijeću da ga razriješi funkcije načelnika Službe državne sigurnosti.³² Također, saveznoj je vladi predloženo da osnuje

³¹ "Htio bih da kažem da nije bilo lako odlučiti se na rješavanje tako krupnog problema kao što je ovaj koji se danas nalazi pred našim Plenumom, jer se nije moglo sa sigurnošću znati kako će se to odraziti na naš unutrašnji život i razvitak, na raspoloženje naroda, niti kako će to kod nas biti shvaćeno. Nije bilo jasno ni kako će to biti shvaćeno vani, u svijetu, (...)". - Isto.

³² Ranković je od 1945. vodio resor unutarnjih poslova u saveznoj vladi, a Stefanović je punih 25 godina neposredno upravljao Službom državne sigurnosti. Ranković je bio i

državnu komisiju koja će provesti daljnju istragu, a partijskim organizacijama na nižim razinama naređeno je da provedu raspravu o 'plenumu'. Na istoj je sjednici usvojena i odluka da se u Savezu komunista Jugoslavije provede 'reorganizacija', da se uvedu promjene u metode rada rukovodstava, a u duhu napuštanja 'politike čvrste ruke'.

Prvu javnu ocjenu o stanju u Službi državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove /RSUP/ Socijalističke Republike Hrvatske /SRH/ izrekao je, krajem srpnja, Marijan Cvetković, sekretar CK SKH, tvrdnjom da je već nakon prvih uvida u djelovanje službe sigurnosti u Hrvatskoj očito da njezini organi nisu bili upleteni "u ovu prljavu političku rabotu" tj. u borbu za vlast, ali da drugih deformacija "sigurno ima".³³ Rekao je da su "organi UDB-e" u Hrvatskoj "u nazorima o službi u određenom smislu bili napredniji", dajući saveznoj službi prijedloge u vezi s organizacijom i metodama rada - koji nisu prihvaćeni, "ali je dosta od tih mjera bilo provedeno u našoj republici".

Na sjednici CK SKH 22. rujna Vladimir Bakarić je ustvrdio da je "idejni (...) utjecaj" grupe Ranković-Stefanović u republičkim institucijama unutarnjih poslova "gotovo nikakav"³⁴ te se složio s ocjenom da je u cijelom slučaju važno to da, premda su se "u našem krilu razvile sve te deformacije, mislim da je za politički kurs vrlo važno utvrditi da u tom istom našem krilu se rodilo i razračunavanje s deformacijama" pa u tom smislu IV. plenum "nije bio nepripremljen."³⁵ Po Bakariću, SDS u Hrvatskoj je "po sistemu imala mnogo zaostalog i na to ne treba trošiti riječi". Rasprava o 'brionskom plenumu' po njemu je "u jednom dijelu išla (...) na krivu stranu, tj. da se mnogo bavi sitnicama koje se nazivaju borba protiv privilegija", jer to su sitnice u izgradnji cijelog sustava. Bitno je da je ovaj događaj "zatalasao narodne mase (...) više nego bilo koja odluka u historiji Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Jugoslavije od rata naovamo."³⁶

predsjednik Saveznog odbora Udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata Jugoslavije /dalje:SUBNOR/.

³³ *Vjesnik*, 27. VII. 1966., 2.

³⁴ *Vjesnik*, 23. IX. 1966., 2. - U 71', *hrvatski snovi i stvarnost*, Savka Dabčević-Kučar je napisala da je ocjena o 'nerankovićevskom' karakteru 'Udbe' u Hrvatskoj bila 'fama'. - Nav. dj., Zagreb 1997., 403.-404.

³⁵ Hrvatski državni arhiv/dalje:HDA/, fond Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske/dalje:CK SKH/, Dokumentacija/dalje:D/1966./1726, Stenografski zapisnik V. plenuma CK SKH, 104 (diskusija S. Dabčević-Kučar).

³⁶ V. BAKARIĆ, *Značenje Četvrtog plenuma CK SKJ, Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Druga knj., Zagreb 1983., 332. - Na sjednici koja se bavila 'deformacijama' uočljive se dvije diskusije po svojoj kritičnosti, ona Vicka Krstulovića, koji je ocijenio da ono što obilježava djelovanje Aleksandra Rankovića jest 'vlastodržstvo' i da je po tomu on 'općejugoslavenska pojava' jer takvih metoda ima posvuda, "ta vlastodržačka komponenta vršila je prevagu 15 godina nad Partijom". Ilustrirao je to događajima u Oblasnom komitetu KP za Dalmaciju 1951. godine kada su "organi UDB-e kontrolirali Partiju i komitet." Po njemu, ne bi se to dogodilo "da se radilo samo o Rankoviću i Stefanoviću i grupici. Vlast je ophrvla tako velik broj komunista da se mi danas, kako reče jedan radnik, moramo boriti sami protiv sebe." Maks Baće se usmjerio na položaj sudstva:

Ispitivanje rada Službe obavljale se komisije za reorganizaciju (puni naziv: Komisija za reorganizaciju i unapređenje Službe unutrašnjih poslova) koje su osnovane pri kotarskim skuštinama i na razini Republike. U komisije su imenovani najviši partijski i državni funkcionari, a svoj su rad koncentrirale na uvide u dokumentaciju službe unutarnjih poslova, razgovore s njezinim najvišim funkcionarima i analizu političkih rasprava u političkim organizacijama. Komisijama su stizale i žalbe pojedinaca, osobno ili pismeno (jedan broj tih pisama bio je anonimno). Informacije o njihovom radu odmah su prenesene novinama, pa je već sredinom kolovoza konferenciju za novinare sazvao član republičke komisije Dragutin Despot, potpredsjednik Izvršnog vijeća Sabora.³⁷ (Osim njega, u Komisiji su bili: Vjekoslav Ivančić, Miloš Žanko, Josip Kolar, Stjepan Iveković, Uroš Slijepčević, Ljudevit Dežmar, Gojko Prodanić, Zvonimir Jurišić, Mato Krpan i Mika Špiljak, predsjednik.)

Prema Peri Pirkeru, predsjedniku zagrebačke komisije, ni u Gradskom SUP-u nije bilo djelatnosti vezane uz grupu smijenjenu na IV. plenumu, niti je djelovanje SDS-a bilo usmjereno protiv rukovodećih ljudi u Zagrebu. Tako povoljna situacija, po njemu, olakšala je razgovore u Gradskom sekretarijatu³⁸ radi rješavanja "slabosti koje svakako postoje", a koje su 'sistemske' i tiču se koncepcije Službe, posebno opsega djelovanja. Rekao je da je Služba u Zagrebu obavila velik dio poslova na zahtjev ovdašnjih političkih organa, npr. "(...) traženi /su/ podaci o investicionoj politici, o poplavi, o svađama u nogometnim klubovima, o životu i radu naših ljudi u inozemstvu (...)",³⁹ o sucima

"Zaboravljamo da mi poslije 20 godina u našoj zemlji zakonitost još uvijek nemamo na čvrstim nogama", odnosno svima je bilo poznato da su unutarnji poslovi preuzeli, protivno zakonu, pravosudne funkcije, ali, "apsolutno smo znali, ali smo oguglali." - HDA, CK SKH, D 1966./1726, Stenografski zapisnik V. plenuma CK SKH, 51.-53. i 192.

³⁷ Izvršno vijeće Sabora SRH bilo je ime za republičku vladu. (Savezno izvršno vijeće Savezne skupštine Jugoslavije bilo je u to vrijeme savezna vlada.)

³⁸ Zaposleni u ovoj službi govorili su o lošim odnosima u svojoj sredini: pogreškama u kadrovskoj politici, raspodjeli plaća, zloupotrebama položaja od rukovodstva. Na vidjelo je izišla i 'afera' oko izgradnje ljetovališta u Petrcanima, a bez financijskog pokrića, pri čemu su u istom 'paketu' građene i neke vikendice, također društvenim sredstvima. U oba slučaja građevinske radove su obavljali kažnjenici. Na sjednici GK SKH rečeno je da se ta rasprava vodila u jednoj posebnoj psihološkoj atmosferi jer je vladala ogorčenost zbog napisa u novinama koji su optuživali cijelu službu. Tražilo se utvrđivanje pojedinačne odgovornosti, a načelnik gradskog SUP-a je izrazio sumnju u cilj reorganizacije, budući da se predviđeno smanjenje broja zaposlenih nije temeljilo na stvarnom uvidu u konkretnu odgovornost, nego je određeno 'odozgo'. - HDA, fond Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske/dalje: RK SSRNH/, *Bilten GK SKH i GO* (Gradski odbor) SSRNH Zagreb 1966./10., 8.

³⁹ *Vjesnik*, 2. IX. 1966., 2. - U zapisniku sastanka osnovne organizacije SK Stanice Narodne milicije Sisak stoji: "od nas milicije traženo je od službe DB /državne bezbjednosti - op. K.S./ raznih podataka koje nisu trebali od nas tražiti. To se radilo o podacima kad su izbori, kad su veće religiozne svečanosti, koliko djece izostaje iz škole na religiozne praznike, kakav je odaziv vjernika na Mariju Bistricu, te podaci o svim studentima sa područja stanice i sl. (...) Ako je bilo malo informacija, onda se dobivao i prigovor kako se ne interesujemo za probleme na staničnom području." - HDA, CK SKH, Opći spisi, 9.IX.1966., 4.-5.

porotnicima, o inozemnim ulaganjima, ali, najviše je zahtjeva bilo iz saveznog SDS-a. Govorio je i o onome što je u javnosti izazvalo šok - jednak onome da je smijenjen jedan visoki partijski i državni funkcionar kao što je Ranković - o broju dosjea u kojima su godinama sustavno bilježeni različiti podaci "o mnogim građanima i rukovodećim ljudima" ("deseci i tisuće imena"). Rekao je da je golem broj dosjea rezultat dotadašnjeg opsega rada Službe i da je to zapravo "mrtva arhiva" koja se ne koristi, ali je trebala biti uništena. Jer, godine 1964. RSUP SRH je donio uputu o načinu vođenja i selekcije kartoteka, "ali se u Zagrebu nije sasvim postupilo prema tim uputama".⁴⁰

Mnogi su građani očekivali da će komisije raspraviti sva pitanja pokrenuta na sastancima, pismene žalbe, ali i anonimne. Uvid u građu pokazuje da je, iako su komisije naglašavale da su "političko, a ne istražno tijelo", na nižim razinama vlasti prihvaćen 'glas javnosti' te se u nekoliko spisa nailazi i na 'raspletanje' lokalnih 'slučajeva'. Ponekad su ispitivanja pokazala da je rasprava o 'plenumu' iskorištena za grupne borbe ili osobne animozitete. Iako nisu dostupni drugi materijali kojima bi se verificirala istinitost 'slučaja', kako ga je interpretirala nadležna komisija, on je ilustrativan: optužbe o neopravdanom bogaćenju, zloupotrebi službenog položaja i sl. izrečene na nekoliko sastanaka Saveza komunista i SUBNOR-a na račun jednog zastupnika Republičkog vijeća Sabora SRH iz Siska, svojom su ozbiljnošću navele komisiju da provede 'istragu'. U internom političkom glasilu (za članove rukovodstava političkih organizacija), navodi 'optužbi', njihova analiza i priloženi materijali u vezi sa svakom točkom navoda (kopije računa, kredita, katastarski izvodi i sl.) napisani su na 10 stranica formata A4 sa zaključkom da "ni jedna od navedenih optužbi na rad i postupke druga S./ S./ ne odgovara istini, te da je sve to plod tendencioznih izmišljotina neodgovornih pojedinaca, koje su od izvjesnog broja neinformiranih članova SK prihvaćene kao gotove istine."⁴¹

Republička komisija je svoj rad dovršila početkom rujna. Osim negativnog odgovora u vezi s mogućom povezanošću SDS-a u Hrvatskoj sa 'zavjereničkom grupom', ona je utvrdila da i u ovoj službi postoje sve one slabosti,

⁴⁰ Pišući o tome Drago Tović je prenio njihovo opravdanje "da su pretrpani" i da ne mogu tako brzo reducirati svoje evidencije. - *Vjesnik u srijedu* 28. IX. 1966., 5., "Istina o dojsima". - O djelovanju GSUP-a na sjednici Gradskog komiteta SK govorio je M. Tripalo, ilustrirajući to njegovim praćenjem 'idejnih strujanja' unatoč tome što im je Komitet skrenuo pažnju na nestručnost i neutemeljenost ocjena. "Samo zato što se politička lojalnost izjednačavala s određenim idejnim strujanjima" ljudi su, po njemu, svrstavani u 'neprijatelje'. Spomenuo je i slučaj 'informacije' RSUP-a koja je o jednom književniku načinjena na zahtjev 'kabineta Aleksandra Rankovića': Gradski komitet se neuspješno suprotstavio njezinom sadržaju koji nije odgovarao činjenicama sadržanim u sudskoj istrazi i ocjenama javnog tužilaštva. O smjeni rukovodstva GSUP-a Tripalo je rekao da, iako je većina njih korektno radila svoj posao, oni ipak ne mogu više ostati na funkcijama "jednostavno što su oni radili u tom sistemu 25 godina i što se ne može pod njihovim rukovodstvom vršiti reorganizacija". - HDA, RK SSRNH, *Bilten GK SKH i GO SSRNH Zagreb* 1966.,/10., 21.

⁴¹ HDA, RK SSRNH, Služba političkih informacija, *Informativni bilten društveno-političkih organizacija i Skupštine općine Sisak* 1966.,/12., 17.

otkrivene u radu savezne službe. I u Hrvatskoj je ta služba djelovala kao zatvorena organizacija, izvan društvene kontrole, "konspirirajući se prema neprijatelju, služba se gotovo zakonspirirala i prema samoupravnom mehanizmu i društvu", pri čemu su, "u borbi protiv neprijatelja" uporište Službe bili njezini 'suradnici', a ne 'radni ljudi'.⁴² Komisija je analizu temeljila na uvidu u mnoge dokumente: zakonsku regulativu, izvještaje o radu, organizacijsku strukturu i kadrovsku situaciju u Službi državne sigurnosti Hrvatske, na zapažanjima rukovodstava nekoliko privrednih organizacija o radu ove službe te na pregledu evidencija Službe "da bi se konkretnije utvrdilo tko se i zašto nalazi u evidenciji te službe".⁴³ Nakon toga, mogla se uočiti jedna proturječnost: da se pod "stvarnom kontrolom" nalazi "mali broj ljudi", dok se u arhivima Službe nalaze podaci za oko 1,3 milijuna građana SRH, skupljeni posljednjih dvadeset godina, od kojih većinu treba uništiti jer je riječ o evidenciji "koja je registrirala u proteklim godinama bilo kakvu pa i najmanju suradnju sa službom državne sigurnosti"⁴⁴. Rečeno je da je RSUP SRH u sklopu svojih nadležnosti 1961. suzio opseg djelatnosti organa državne sigurnosti, ali je i nakon toga bilo područja koja su trebala biti izvan nadležnosti ove službe.⁴⁵ To je npr. praćenje tzv. antisocijalističkih pojava ("kolektivni ispadi, nezadovoljstva, prekidi rada, sprečavanje odluka organa upravljanja") - koje je zabranjeno početkom srpnja.⁴⁶

Izvršno vijeće je ovaj izvještaj prosljedilo Saboru.⁴⁷ Pred zastupnicima Republičkog i Organizaciono-političkog vijeća /OPV/ bili su prijedlozi kojima je trebalo reorganizirati Službu i ograničiti djelokrug rada. Predviđalo se smanjenje broja zaposlenih za 40%, odnosno za 500 osoba⁴⁸, rad Službe u Hrvatskoj trebao se reorganizirati od 15 na 7 centara (prije 1. srpnja - 27). Rad

⁴² *Vjesnik*, 4. IX. 1966., 1. - "(...) razvijala se kao zatvorena organizacija, izvan društvene kontrole, da je zahvatila svojom kontrolom i evidencijom ne samo stvarne neprijatelje već i poštene građane, da su najčešće tzv. suradnici bili glavni oslonac u njenom radu, da su se neki od njih miješali u kadrovsku i poslovnu politiku radnih organizacija, poneki učestvovali i u unutrašnjim klikaškim borbama, pa u to uvlačili i Službu, da je zatvorenost organizacije olakšavala pojedincima u Službi da narušavaju zakonitost i ustavna prava građana itd."- *Stenografski zapisnici sjednica saborskih vijeća održanih u razdoblju rujna - studeni 1966.*, Scrija IX., knj., 7., Zagreb 1966., 24.

⁴³ *Vjesnik* 4. IX. 1966., 1.

⁴⁴ *Stenografski zapisnici...*, 591.

⁴⁵ *Vjesnik* 4. IX. 1966., 2.

⁴⁶ *Stenografski zapisnici...*, 26.

⁴⁷ U *Stenografskim zapisnicima...* nije objavljen ni cjelovit izvještaj Komisije ni dokumentacija o kojoj se govori. 'Izvještaj Komisije za reorganizaciju' zapravo je zajedničko stajalište Komisije i Izvršnog vijeća Sabora veoma sažeto izloženo u 13 točaka o mjerama koje će se poduzeti.

⁴⁸ U građi i novinama pronašla sam djelomične podatke o smanjenju broja zaposlenih odnosno o broju onih koji su bili zahvaćeni 'čistkom': Slovenija je uoči 'Plenuma' imala 498 zaposlenih u SDS-u, do kraja 1966. taj je broj smanjen za 298 (s planom da se u iduće dvije godine taj broj prepolovi), na Kosovu i Metohiji je Služba prepolovljena, u saveznom aparatu SUP-a otpušteno je 710, od toga 400 su bili službenici SDS-a. U GSUP-u Beograd najavljeno je smanjenje za 250 osoba i to u "prvoj fazi".

SDS-a trebao se ograničiti "samo na borbu protiv stvarnog i organiziranog neprijatelja", a iz djelokruga državne sigurnosti izuzeli bi se poslovi izvidaja i izvršenja u krivičnim djelima. Također se predviđalo ujedinjavanje službe za suzbijanje kriminaliteta i milicije u jedinstvenu službu, javnu sigurnost. Saboru je predloženo i ustanovljenje novog tijela za nadzor rada SDS-a. Odbor za organizaciono-politička pitanja Republičkog vijeća i Odbor za upravu OPV Sabora su 8. listopada zaključili da je analiza Komisije načinjena "na mnogo širem i obimnijem saznanju činjenica i okolnosti no što je to predočeno zastupnicima za raspravu". Zato su članovi Komisije morali dati dodatna objašnjenja. Odbori su odbacili ocjenu iz izvještaja da su se, zbog deformacija u SDS-u "mase u ne maloj mjeri imobilizirale u borbi protiv neprijatelja", kao i prijedlog formiranja novoga tijela za kontrolu njezina rada te su ocijenili da to mogu obavljati i postojeći organi Sabora.⁴⁹ U vezi s predloženim ustrojstvom naglašena je potreba da se republičkim propisima utvrdi odgovornost organa SDS-a prema nadležnim (nižim) društveno-političkim zajednicama. Zaključeno je da se aktivnost usmjeri na reorganizaciju Službe, ne na ispitivanje događaja u prošlosti.⁵⁰ U saborskoj raspravi sudjelovalo je šestoro zastupnika i dva člana Komisije koji su kritizirali novine da pretjeruju u naglašavanju 'ekscesa'. Samo je jedan zastupnik upozorio na nelogičnost da se nakon spoznaje o postojanju svih drugih deformacija, osim zavjereničke, ništa nije poduzelo u utvrđivanju odgovornosti. Predsjednik Komisije je objasnio da u izvještaju nisu navedene konkretne povrede zakonitosti, zloupotrebe i sl., jer to i nije bio cilj rada i da je bitnije problem riješiti 'sistemski'. "U sadašnjoj situaciji, kad se samo traži gdje ima takvih problema, tko je kriv, kad se traži krv, progon, kad se na tome izživljava cijelo društvo, namjerno nismo htjeli ulaziti u to."⁵¹ Rekao je da je Komisija u nekim općinama i republičkim resorima nailazila na otpor, "sve te stvari uzeli smo u postupak", ali ni jedan problem nije takav da bi ga trebalo stavljati u izvještaj, "da se na njega skreće pažnja javnosti. Pažnju javnosti valja svesti na sistemska pitanja iz kojih su kao posljedica nicale deformacije."

Na sjednici CK SKJ 5. listopada rečeno je da su najbolje rasprave u 'duhu odluka plenuma' vođene u poduzećima kojima je to bio poticaj da uvide svoje probleme, dok su sve ostale diskusije pokazale jednostranost, osobito u "frontalnim napadima" na SDS, "organizaciju naše socijalističke zemlje".⁵² J. Broz Tito je naglasio da se kritika trebala zadržati na osobnoj krivnji ljudi koji su Službom upravljali, nasuprot raširenoj pojavi da "kritikovalo se ono što ne valja, a nisu se davali prijedlozi koji bi omogućili dalji razvitak i bolji rad Saveza komunista" što govori da su rasprave bile "nedovoljno ideološki usmjerene".

⁴⁹ Toj se ocjeni kasnije pridružila i Komisija, čiji je potpredsjednik izjavio da su za 'deformacije' krivi i Sabor i njegovo Izvršno vijeće jer nisu u sklopu postojećih mehanizama i ovlaštenja kontrolirali rad Službe, za razliku od drugih područja službe unutarnjih poslova.

⁵⁰ *Stenografski zapisnici*., 590.-591.

⁵¹ Na ist. mj., 43.

⁵² *Vjesnik* 6. X. 1966., 1.

Dana 15. studenoga Savezno izvršno vijeće je raspravljalo o nacrtu novoga osnovnog zakona o unutarnjim poslovima. (Zakon je stupio na snagu 1. siječnja 1967.) Struktura tog državnog resora trebala se sastojati od državne sigurnosti, kriminalistike i javne sigurnosti, a novi zakon otvarao je put ukidanju činova u unutarnjim poslovima. Državna sigurnost je decentralizirana - u načelu se djelatnost obavljala u republikama, iznimno u federaciji, i oduzete su joj izvršne funkcije. Pritvor, bez sudskog naloga, mogao je trajati samo 24 sata.

O prednacrtu novog zakona o državnoj sigurnosti 19. studenoga su raspravljali odbori Savezne skupštine. Bila je to polemična rasprava u vezi s njezinim organizacijskim ustrojstvom: dio poslanika usprotivio se daljnjoj centralizaciji u smislu kompetencija i podsjetio da su 'deformacije' u njoj bile omogućene baš strogo centralističkim ustrojstvom, dio ih je tvrdio da će prenošenje osnovnih radnji na republike oslabiti njezinu temeljnu zaštitnu funkciju.

Do kraja rujna u skoro svim republikama je došlo do zamjene rukovodstava u unutarnjim poslovima: neki su razriješeni, neki smijenjeni s dužnosti.⁵³ Sabor SRH je razriješio stare funkcionare i imenovao nove uz napomenu da se to ne radi "zbog grešaka tih kadrova, već zbog načelnog stava da se i u organima unutrašnjih poslova izvrši redovna izmjena i uvedu novi kadrovi s drugih područja društvenih djelatnosti."⁵⁴

Dana 9. prosinca Savezna skupština je prihvatila izvještaj državne komisije o zloupotrebama u SDS-u, kao i izvještaj Saveznog javnog tužilaštva o podizanju petnaest krivičnih prijava (bez A. Rankovića). Objavljena je i odluka predsjednika države o pomilovanju od krivičnog gonjenja najodgovornijih osoba savezne i srbijanske Službe.⁵⁵

⁵³ U novinama je objavljeno da je do 29. rujna 'smijenjeno' 28 republičkih, pokrajinskih i općinskih funkcionara, a dvojica su 'razriješena'. Većina razriješenja dogodila se od 6. do 21. srpnja: u Saveznom izvršnom vijeću, u skupštinama Srbije, Crne Gore i Kosova i Metohije. Sabor Hrvatske je to učinio 2. prosinca. Skupština Bosne i Hercegovine je neka razriješenja obavila tek u travnju 1967. Za Makedoniju i Sloveniju nisam pronašla podatke.

⁵⁴ *Stenografski zapisnici*..., Serija IX., knj. 8., Zagreb 1966., 41. -Dužnosti republičkog sekretara razriješen je Uroš Slijepčević, novi je postao Mato Krpan (dotadašnji predsjednik kotarske skupštine Bjelovar), podsekretarom za državnu sigurnost postao je Jovo Ugrčić (dotadašnji sekretar Saveznog vijeća Savezne skupštine) umjesto razriješenog Ante Uzelca. Podsekretar za javnu sigurnost postao je Valent Huzjak (dotadašnji sekretar Kotarskog komiteta SKH Varaždin) umjesto Vjekoslava Cenčića. Bivši podsekretar za miliciju Drago Stojković je umirovljen.

⁵⁵ Prigodom glasanja o pomilovanju Rankovića i još 17 optuženih u Saveznom vijeću je bilo 9 suzdržanih poslanika. Na sastanku sudaca vrhovnih sudova s J. B. Titom početkom rujna, on je rekao: "No, izvjestan broj ljudi nalazi se u zatvoru, a glavni krivci su vani. To je svakako anomalija, ali su na nju uticali politički razlozi. Mi smo o tome diskutovali i odlučili da, poslije utvrđivanja krivice u Skupštini, čitavu stvar prekinemo i donesemo akt o aboliciji. Na to ja kao predsjednik Republike imam pravo. Ali, abolicija mora da obuhvati i one koji su izvršavali naređenja." Rekao je da se to ne tiče onih koji su izvršitelji "najdrastičnijih djela na Kosmetu, a možda i još negdje, u kojima su došli do izražaja samovolja i okrutnost." - HDA, CK SKH, Povjerljivi spisi, Stenogram razgovora 6. IX. 1966., 44.-45.

3. Rasprave u partijskim organizacijama i novinski osvrti na 'plenum'

Organizacije Saveza komunista i drugih političkih organizacija na otvorenim su sastancima u ljetu informirane o 'brionskom plenumu' i zatim su, u skladu s uputama, analizirale stanje u vlastitim sredinama s težištem na pojavama 'birokratizma', 'etatizma' i različitih zloupotreba. Prve političke analize bilježe veliko iznenađenje javnosti odlukama IV. plenuma te se ističe da je karakteristična "izvjesna zatvorenost u istupima prvenstveno zbog iznenađenja odlukama i kadrovskim rješenjima pa se dio građana orijentirao na praćenje događaja i iščekivanje"⁵⁶ - ovo drugo vezivalo se uz raširen osjećaj "da ima još nečega što bi trebalo reći"⁵⁷. Jedan od indikatora iznenađenja i interesa građana za događaja jest i činjenica da su *Vjesnik* i *Slobodna Dalmacija* tih dana "odmah razgrabljeni".⁵⁸ Na nekoliko se mjesta kaže da su seoske sredine slabije informirane zbog ljetnih radova pa se tamo javlja puno više nerazumijevanja 'slučaja' nego u gradovima. Najveće zgražanje, kaže se, izazvalo je otkriće da je prisluškivan bio i sam J. Broz Tito. Jedno od pitanja koje se čulo u svim sredinama bilo je: "ako se znalo da nešto nije u redu zašto se nisu odmah poduzele mjere da se to spriječi", odnosno kako se moglo dogoditi da se u međuvremenu Rankoviću čak povjeravaju nove, odgovorne funkcije (potpredsjednik Republike). Aktivisti Makarske čudili su se kako su pri obilježavanju 13. svibnja, dana Službe sigurnosti, na njezin račun upućivane pohvale, pa i od samog J. B. Tita, "a sada kažemo da smo već 1962. godine znali za njene deformacije i devijacije."⁵⁹ Zatim, u vezi s istim neriješavanjem problema: "Ako je razlog nejedinstvo CK, koje su pretpostavke za sadašnje jedinstvo?" Također su postavljena pitanja "da li je pozadina događaja borba za vlast"⁶⁰, "zašto je sjednica održana na Brionima a ne u Beogradu", "da li bi CK tako odlučno reagirao da njegovi članovi nisu bili lično pogodeni npr. prisluškivanjem."⁶¹ Dio političkih aktivista nevoljko je prihvatio javnost: "Zašto je štampa objavila materijale prije nego što je upoznato partijsko članstvo?"⁶² Pojavljivalo se često i pitanje zašto na 'Plenumu' nije govorio Edvard Kardelj (druga ili treća politička osoba u Jugoslaviji), odnosno "zašto Kardelj šuti?" i "da li je bilo diskusija koje nisu objavljene u štampi.

⁵⁶ HDA, RK SSRNH, Dokumentacija /dalje: D/1966./391/1, KO SSRN Bjelovar 30. VII.

⁵⁷ HDA, CK SKH, Opći spisi, Izvještaj KK(Kotarski komitet) SK Osijek 9. VII. 1966., 4.

⁵⁸ Na ist. mj., D1966./401, IO (Izvršni odbor) GO (Glavni odbor) SSRNH 3. VIII.

⁵⁹ HDA, CK SKH, Opći spisi, Služba za informacije KO SSRNH i KK SKH Split, 9. VII. 1966., 4.

⁶⁰ Na ist. mj., D-391/1/1966.

⁶¹ M. TRIPALO, *Bez kompromisa u ostvarivanju samoupravnog socijalizma*, Zagreb 1969., 136.

⁶² HDA, CK SKH, Opći spisi, Izvještaj iz Grubišnog Polja i Garešnice od 5. VII. 1966.

Ako jest, čije su to diskusije i kakav je njihov sadržaj.⁶³ Učestala su i pitanja je li na sjednici bilo ikakve potpore Rankoviću i od koga, i zašto i on nije, kao Stefanović, isključen iz SKJ.⁶⁴

U intervjuu *Vjesniku u srijedu* sekretar Gradskog komiteta /GK/ SKH Zagreb i član Komisije koja je ispitivala 'deformacije' u Službi državne sigurnosti, M. Tripalo je na predbacivanja da se nešto trebalo poduzeti i ranije, rekao da se pritom ne vodi "dovoljno računa o tome da se tu radilo o bitnom razilaženju koje je niklo u času kad smo tek otvorili diskusiju o našem daljnjem razvoju (...) Mi smo bili tek na prekretnici i bilo je normalno da diskusija mora duže trajati, da tek treba izboriti većinu za koncepciju samoupravljačkog socijalizma, vidjeti tko je na drugoj strani, pa tek onda ako treba i drastično obračunavati. A u onom momentu postaviti dilemu - značilo bi riskirati rascjep u Centralnom komitetu, Savezu komunista i u narodu, a tako se sa sudbinom jedne zemlje nije dopušteno igrati."⁶⁵

Iako je uputa viših političkih organa bila da se rasprava o 'plenumu' ne smije ograničiti na ono što je radio SDS, nego je treba proširiti na kritiku "birokratizma uopće"⁶⁶ na većini političkih skupova navođeni su različiti primjeri zloupotreba, i osobito metoda ponašanja zaposlenih u toj službi, ali i onih koji su identificirajući se kao 'suradnici' zastrašivali mnoge ljude. "Isticani su primjeri ponašanja nekih pojedinaca koji su ranije radili u organima bezbjednosti, koji sebe smatraju višim od ostatka ljudi i komunista. Takovi pojedinci prijetili su se na nekim skupovima, ako njihova mišljenja nisu uvažena, 'razgovarat ćemo o tome na drugom mjestu'⁶⁷. U dijelu javnosti politički je obračun s ovim pojavama pobudio očekivanja da slijedi satisfakcija za mnoge nepravilnosti koje je ova služba učinila pojedincima posredno ili neposredno, odnosno da će u nekim slučajevima biti moguća rehabilitacija. U referatu sekretara Općinskog komiteta

⁶³ Na ist. mj., Izvještaj Informativne službe GO SSRNH i GK SKH Zagreb, 19. VII. 1966., 7.

⁶⁴ Na ovo pitanje su odgovarali samo članovi viših foruma, npr. Centralnog komiteta ako su bili na sastanku ili se na tu njihovu izjavu kasnije pozivalo na drugim mjestima. Objašnjenje koje je na jednom partijskom skupu dala članica CK SKH ticalo se procedure: kako Rankovića nije prethodno 'saslušala' komisije koja je podnijela izvještaj 1. srpnja, nije ga bilo moguće ni isključiti. Član Komisije Izvršnog komiteta D. Radosavljević rekao je na 'plenumu' da Komisija nije zvala Rankovića na razgovor, pretpostavljajući da će on razgovarati s Titom. - *Vjesnik* 3. VII. 1966., 3.

⁶⁵ TRIPALO, *Bez kompromisa...*, 131.-132.

⁶⁶ HDA, RK SSRNH, D 1966./446, SK SSRNJ (Savezna konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije) 21. IX. - Ocjena partijske organizacije Instituta 'Ruder Bošković' da je u pitanju "staljinistički dehumanizirani mentalitet koji razvija bolesno nepovjerenje prema ljudima" čije reflekse oni uočavaju u aparatu Saveznog komiteta za nuklearnu energiju "koji pothranjuje šovinističke tendencije" navođena je u spisima republičke i savezne partijske razine kao "specifičan pristup". - HDA, CK SKH, Povjerljivi spisi, 'Informacije' CK SKJ br. 13, 6.

⁶⁷ Na ist. mj., D 1966./391/2. - U poduzeću 'Velebit' u Rijeci smijenjen je direktor jer je utvrđeno prisluškivanje zaposlenih te financijske zloupotrebe ('crni fondovi'). Istragu je vodila savezna komisija jer je poduzeće bilo pod nadležnosti SSUP-a. Slične zloupotrebe dogodile su se i u 'Transjugu'.

/OK/ SKH Sinj o tome se kaže: "Na nekim sastancima pojedinci su se izživljavali do te mjere da su iznosili nečije greške od prije 10, 15 ili 20 godina, za koje su oni na koje se odnose bili kažnjeni. Pojedinci predbacuju na UDB-u sve ono što se je loše desilo u zemlji od rata pa do danas. Neki UDB-u optužuju za poslijeratni otkup, zbog nečijeg zatvaranja zato što je bio kriv itd."⁶⁸ Naglasio je da nije pogriješila cijela Služba "već pojedinci i grupe" koji trebaju odgovarati. Istodobno je naveo nepravilnosti koje oslikavaju i tadašnju situaciju: "Nisu rijetki slučajevi šikaniranja onih koji kritikuju, umjesto da im se za to društveno priznaje (...). Oni koji kritikuju često se razmještaju na lošija radna mjesta ('Svilaj'-Vrlika), smanjuje im se osobni dohodak. Imali smo i slučajeve da se onima koji su u 'opoziciji' daju bolja radna mjesta i veći osobni dohodak kako bi se iznudila šutnja."⁶⁹ O mogućim rehabilitacijama iz dostupne je građe teško suditi: jedan slučaj o kojem postoji nekoliko spisa govori za sebe, ali možda i šire. Riječ je o Đ./L./ iz Đakova, suradniku narodnooslobodilačkog pokreta, koji je 1957. bio izbačen iz SKJ zato što se otkrilo da je u ratu odao grupu ljudi koji su zatim stradali u zatvorima i logorima. Na upite supruge i nekih članova SK kako se moglo dogoditi da je 1953. SDS o njemu dala pozitivne podatke, a nakon četiri godine potpuno drukčije, komitet nije htio odgovoriti smatrajući da se tu ništa ne može poduzeti.⁷⁰ Novine su u rujnu izvijestile o političkoj rehabilitaciji nekoliko visokih diplomatskih službenika koji su od partijske organizacije i aparata Saveznog sekretarijata za vanjske poslove bili stručno i politički diskreditirani.⁷¹

Primjetno je nastojanje da rasprava o SDS-u ne ide u dubinu tj. cjelovitiju analizu njezine djelatnosti i metoda nego u širinu, u analizu drugih društvenih problema. Duje Katić, član CK SKH je na skupu omladinske organizacije rekao: "IV. plenum ne iscrpljuje se u problemima jednog tako zatvorenog tijela kao što je to jučer bila Državna bezbjednost, niti (...) se on svodi na problem Rankovićeve neprijateljske zavjereničke grupe", nego je riječ o tome da je "obračun s organiziranom političkom grupacijom samo omogućio i potakao onaj proces koji je privredna i društvena reforma sama po sebi nametala u svim sferama društvenog života."⁷² Rasprave u partijskim, omladinskim i sindikalnim organizacijama kretale su se oko zloupotrebe vlasti i privilegija u vlastitim sredinama (zapošljavanje prijatelja i rođaka, korištenje službenih automobila u osobne svrhe i sl.), a posebno su kritizirane pojave bogaćenja koje su najčešće simbolizirale vikendice. Toga nisu bili pošteđeni niti istaknuti političari: članovi CK SKH, Izvršnog vijeća Sabora i diplomati, koji su u pismima CK SKJ i 'kabinetu'

⁶⁸ Na ist. mj., Komisija za idejni rad, 'Aktuelne informacije OK SKH (Općinski komitet) i OO (Općinski odbor) SSRNH Sinj', 1966./2.,10.

⁶⁹ Isto, 2.

⁷⁰ Na ist. mj., D 1966./393/3. i 1966./478.

⁷¹ Bila su to dva diplomatska predstavnika iz Hrvatske i dva iz Srbije. Savezni sekretarijat za vanjske poslove bio je institucija u kojoj su se dogdale mnoge zloupotrebe Službe državne sigurnosti. Jedna od prvih akcija nakon 'plenuma' bilo je raspuštanje njegove partijske organizacije.

⁷² HDA, fond K SOH (Konferencije Saveza omladine Hrvatske), RK (Republička konferencija) SOH, Zapisnik IX. plenuma, XII./1.-2.

J. Broza Tita, od potpisanih ali i anonimnih 'nezadovoljnika' optuživani za kupnju deviza i bescarinski uvoz automobila, posjedovanje stanova, stvaranje privatnih muzeja, za raskošne vikendice na moru i uzurpiranje obalskog prostora, visoke plaće i sl.⁷³ Nastojanja političara da zaustave radikalizam ove 'egalitističke kritike' nisu nailazila na dobar odaziv.⁷⁴ U jednoj analizi Glavni odbor Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske /SSRNH/ naglasio je i dosta čestu, popratnu pojavu tih diskusija - zalaganje za politiku 'čvrste ruke' koja bi one koji čine zloupotrebe i 'nepravilnosti' "dovela u red".⁷⁵

Posebno oštra kritika⁷⁶ različitih oblika društvenih nejednakosti, zloupotreba vlasti i sl., bila je u omladinskoj organizaciji, čiji su članovi 'plenum' shvatili "kao radikalnu prekretnicu u našem društvenom i političkom životu."⁷⁷ Širina apostrofiranih problema govorila je i o sukobu naraštaja koji je tih godina prvi put došao do izražaja u širem smislu: na rukovodećim mjestima u politici i privredi uglavnom je bila ista dobna i socijalno-politička struktura koja je te pozicije držala još od 1945., uglavnom neobrazovana, ali s iskustvom i 'podobnosti' stečenom u ratu. Poratni naraštaj upravo je šezdesetih tražio mjesto u društvu: posao, društvenu i političku afirmaciju, ali je izgled komplikirala i situacija u zemlji potaknuta privrednom reformom, osobito manjak radnih mjesta. Ni 'postplenumska' atmosfera nije bila obećavajuća: predsjednik omladinske organizacije u drvno-industrijskom kombinatu u Senju koji je u raspravi upozorio na nepravilnosti u poduzeću u kojem je radio, bio je zbog toga otpušten i izbačen iz SK⁷⁸, a u varaždinskom 'Florijanu Bobiću' su na zahtjeve omladinske organizacije za udjelom u radu uprave odgovorili "da se ne miješaju u poslove koji nisu za njih".⁷⁹

Politička vodstva bila su zainteresirana što o 'Plenumu' misle intelektualci, pa su u CK SKH održani razgovori s grupom istaknutih književnika i profesora, čije su ocjene da "izvjesna sentimentalnost prema Rankoviću" i

⁷³ HDA, CK SKH, Povjerljivi spisi, Spis od 22. VII. 1966. - O kritici privilegija nekoliko je puta raspravljao Izvršni komitet CK SKH. Na sjednici 6. rujna zaključeno je da "dosadašnje privilegije su po svojoj materijalnoj vrijednosti neznatne, ali su one u kritika-ma dominantne." 8. studenog su, nakon prihvatanja izvještaja o optužbama na račun nekih članova Centralnog komiteta s tim u vezi izrečene dvije opomene i jedan ukor. - HDA, CK SKH, Izvršni komitet, Zapisnici sjednica od 12. VII., 6. IX. i 8. XI. Prosječna plaća u Republici bila je tada 710.000 starih dinara, a najviša funkcionska plaća iznosila je 390.000 st. din.

⁷⁴ "Neke OOSK oštro su reagirale na izjave nekih drugova iz CK (...) navodeći da /je/ drug Cvetković u jednoj izjavi kazao da sadašnji postupci i reagiranja teritorijalnih organizacija liče na neke akcije Crvene garde." - HDA, CK SKH, Opći spisi, Izvještaj KK SKH Karlovac, 13. X. 1966., 2.-3.

⁷⁵ HDA, RK SSRNH, D 1966./414.

⁷⁶ U analizi Grupe za idejno-političku aktivnost RK SSRNH od 15. XI. diskusija o IV. plenumu u omladinskoj organizaciji karakterizira se kao "pravi prolom kritike negativnih pojava".

⁷⁷ HDA, K SOH, Zaključci Predsjedništva, 1.

⁷⁸ Na ist. mj., Informacija o aktivnostima SOH poslije IV. plenuma CK SKJ, 6. IX. 1966., 6.

⁷⁹ Na ist. mj., Zapisnik IX. plenuma CK SOH, IX./4.

"nedostatak 'pravne kvalifikacije djela' ne garantiraju radikalnost" kasnije citirane.⁸⁰ Od novinara se očekivalo da prenesu svoje dojmove o odcjima sjednice, ali i sve druge informacije.⁸¹ Izdvajana su i mišljenja umirovljenih vojnika i bivših boraca u stilu "tko će sada braniti borce kad ode Ranković". Vodilo se računa i o mišljenjima onih za koje se smatralo da nisu skloni vlastima, ili su njezini protivnici: 'nacionalisti', pripadnici bivših političkih stranaka, pojedinci osuđivani kao 'neprijateljski elementi', kler, i sl. U izvještaju iz Zadra stoji: "Neki od hrvatskih nacionalista pozdravljaju odluke Plenuma, ističući kako je dobro što se na vrijeme otkrila namjera Srba, jer bi inače Srbi preuzeli vlast i zauzeli još goru diktaturu od ove koju provodi Tito. (...) Naprotiv, jedan srpski nacionalist smatra, da su ovom situacijom Srbi uvrijeđeni i da bi lako moglo doći do grubog reagiranja s njihove strane, dodajući da je trebalo skinuti s položaja barem po jednog rukovodioca iz svake republike."⁸² Zabilježeno je i mišljenje pravoslavnog episkopa: "Meni je svejedno, jer sada su se komunisti dohvatili međusobno i to može ići samo nama u prilog", kao i mnoge izjave vlastima nesklonih seljaka: "bilo bi bolje da se predsjednik Tito ne svada sa Srbima u Beogradu, jer bi ga oni mogli ubiti, pošto je Zagorac."⁸³ Registrirane su i najrazličitije interpretacije uzroka i povoda ovom događaju, glasine, nove pjesme, pošalice i sl.⁸⁴

U ovim izvještajima nailazimo i na slučajeve verbalnih i tjelesnih napada na zaposlene u unutarnjim poslovima nakon održavanja 'plenuma': u Sinju, Muču, Dicmu, Opuzenu, Zadru, Slavonskom Brodu i Novoj Gradiški građani su odbijali poslušnost pri utvrđivanju prometnih prekršaja i vrijeđali i pretukli službenike.⁸⁵

⁸⁰ HDA, CK SKH, Opći spisi, Služba za informacije CK SKH, "Informacije" br. 3, srpanj 1966., 13. (Sastanak je održan 13. srpnja. Dio sudionika je Titovu 'sentimentalnost' objašnjavao taktikom u smislu da će time postići da mu ovaj "ne odmaže" u političkoj borbi.)

⁸¹ U to su spadali i vicevi, npr. "Kako je počeo brionski plenum? Presijecanjem vrpce za prisluškivanje." - HDA, CK SKH, D 1966./ 2238, Stenografski zapisnik sastanka s novinarima 13. VII. 1966., 2.

⁸² HDA, CK SKH, Opći spisi, 7. VII. 1966., 7.

⁸³ Na ist. mj., Izvještaj iz Pakraca, 28. VII. 1966.

⁸⁴ Npr. da je Ranković bio protivnik uspostavljanja boljih odnosa Jugoslavije i Savezne Republike Njemačke, odnosno Jugoslavije i Vatikana, da je Ranković planirao državni udar za 4. srpnja, da će "u Lici i Kordunu doći do ustanka za 'spas' Rankovića" i sl. - Na ist. mj., Izvještaji iz Belog Manastira, 6. VII., Karlovca - 13. VIII., Splita - 22. VIII. i Našica - 9. VII. 1966. - Komitet u Karlovcu dostavio je letak koji je iz Sjedinjenih Američkih Država bio upućen jednom građaninu ovog grada. Potpisan je od 'CK Socijalističke stranke Hrvatske' i u njemu se izvještava da je ta stranka još 1965. obavijestila CK SKJ o planovima "renegata marksističko-lenjinističke ideologije Aleksandra Rankovića" da "fizički likvidira" neke svoje protivnike (Tita, Tripala, Crvenkovskog, Jovanovića i Ivana Gošnjaka). Da bi se izbjegao mogući "staljinistički udar", kaže se u proglasu, pozivaju se "pošteni elementi u SKJ" da rade na raspuštanju SUP-a, krivičnom progonu UDB-e (da se "i javno ispremlate"), a u cilju transformacije države u "konfederaciju slobodnih i ravnopravnih republika" (uključujući i Kosovo i Metohiju), u kojima će svi vojnici služiti vojni rok na svojem teritoriju. - Na ist. mj., Služba za informacije KK Karlovac, 13. X. 1966.

⁸⁵ Na ist. mj., Izvještaj Službe za informacije KO SSRN i KK SKH Split 22. VIII. 1966., izvještaj KK Osijek od 9. VII. i izvještaj iz S. Broda 19. VIII. 1966.

Ocjenujući sredinom studenog političku raspravu Grupa za idejno-političku aktivnost SSRNH konstatirala je 'živu političku aktivnost' koju obilježavaju "ne toliko nove koliko sputavani pogledi i misli".⁸⁶ Pohvaljena je aktivnost omladinske organizacije, dok se za Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata kaže da "manji dio bivših boraca" jako naglašava ratnu prošlost, pri čemu rabi kriterije tog doba s osnovnim argumentom - a gdje si ti bio - i monopolizira ocjene o tome što je pravedno i napredno.

O "neprijateljskim, tuđim i nepoželjnim aktivnostima" kojima je popraćen IV. plenum CK SKJ se kaže da je njih bilo više u inozemstvu ('emigracija u Zapadnoj Njemačkoj') nego u zemlji. Ipak je primjećeno da u mnogim sredinama "oživljava nacionalizam i šovinizam /konstatacija plenuma KO Split, zatim u Slavonskom Brodu, Slavonskoj Požegi, itd./". To se zaključuje iz pojedinačnih izjava, naročito neposredno iza IV plenuma. Neki pojedinci pjevali su pjesme neprijateljskih formacija iz rata, neki su 'slavili' likvidaciju frakcionaške grupe Ranković-Stefanović kao pobjedu 'hrvatske linije', u nekoliko slučajeva neki elementi 'prisjećali' su se politički sasvim beznačajnih 'izjava' pojedinaca, kojima se prišivala 'antihrvatska' etiketa itd. S druge strane, među srpskim življem, pojedinci su odmah nakon IV plenuma bili opterećeni primislima da se radi o eliminiranju Srba iz rukovodstva. U nekim selima vladalo je veliko zanimanje za izbor potpredsjednika Republike sa stanovišta hoće li to biti Srbin, itd."⁸⁷

Politički forumi su bili nezadovoljni načinom na koji su novine izvještavale i komentirale sastanke političkih organizacija: zamjera se da novinari "ističu samo najgore", a "ništa pozitivno" ne pišu o rješavanju 'unutarnjih' problema u radnim sredinama, a u 'duhu IV. plenuma', da "crnim tonom boji se slika što se prezentira javnosti"⁸⁸, da se puno piše o broju 'dosjeda' i sl. Komentari u informativno-političkim glasilima nisu izlazili izvan političkih odrednica partijskih organa, bilo da su se odnosili na 'raščišćavanje' problema u pojedinim sredinama, ili, kada su 'brionski plenum' smještali u širi kontekst. Tako se npr. u članku 'Politika i demokracija' *Vjesnikova* komentatora Zvonimira Kristla konstatira da su svjetski masovni mediji IV. plenumu posvetili veliku pažnju, a to što se simpatije, koje prate odluke, ne povezuju uz vlastitu samohvalu i sl. govori da je pitanje kontrole rada policije problem prisutan u svim zemljama.⁸⁹ Po njemu, nije bilo zapadnog novinara koji pišući o ovome nije istodobno razmotrio i obilježja privredne reforme u Jugoslaviji i višestranačkog sustava koji bi bio jedini korak do toga da ta zemlja "postane

⁸⁶ HDA, RK SSRNH, 15. XI. 1966., 5.

⁸⁷ Isto, 14.

⁸⁸ HDA, RK SSRNH, D 1966./401 - U razgovoru sa sucima Vrhovnog suda Jugoslavije i predsjednicima republičkih sudova J.B. Tito je rekao: "Štampa i vama pravi velike teškoće, kao i nama. Nikako ne možemo da uvedemo izvjesne norme u pisanju koje bi odgovarale nama, već se piše senzacionalistički i tako nanaosi šteta zajednici ili pojedincu. Moraćemo o tome da razgovaramo s novinarima." - HDA, CK SKH, Povjerljivi spisi, Stenogram razgovora 6. IX. 1966., 20.

⁸⁹ *Vjesnik* 7. VIII. 1966., 4.

prava demokracija".⁹⁰ Neki su ipak 'dirali' u područja koja su za propagandno-političku akciju tog trenutka bila samo dodatno nepotrebno breme. U tjedniku za kulturu *Telegram* od srpnja do prosinca objavljena su dva urednička, iako kratka komentara na prvoj stranici te još tri veća od njegovih suradnika. Grgo Gamulin, pod naslovom 'Komentar ovom času', govori o 'plenumu' kao iskustvu koje uči da više nikada ne treba dopustiti apsolutizaciju novih i velikih ideja i institucija i da treba "upravo u tom cilju dopustiti kritiku njihovih popratnih nedostataka i deformacija". Naglašava rasprave o privilegijama koje izgleda nisu baš dobrodošle, jer se oko njih "već pomalo pale crvena svjetla" - možda i zato što je to jedna delikatna stvar kritika kojih može biti i sa 'starih' i s 'novih' pozicija i to treba znati razlučiti - ali, ako ih se neće odreći (privilegija), što bi bilo najjednostavnije, onda treba znati da razgovor o njima neće stati, jer to "za naše opće siromaštvo i za našu situaciju ostaje problem od golemog psihološkog i moralnog značenja."⁹¹

Josip Šentija je kritički pisao o sjednici CK SKH na kojoj se raspravljalo o 'brionskim' odlukama. U komentaru 'O hrvatskoj rezonanci' on ističe da se na njoj nije dogodilo ništa 'spektakularno' pa ostaje dojam kao da taj forum nije na visini zadatka: "Odmah da kažem: takav zaključak bio bi ne samo pretjeran, nego i netačan, i to ne samo s obzirom na ono što je na plenumu kazano, nego možda još i više s obzirom na prilike u političkom životu Hrvatske, koje očigledno ne daju mogućnost ni za kakve spektakularne predstave, koje bi zadovoljile izvjesna očekivanja kojih nesumnjivo u našoj javnosti ima."⁹² Sjednica CK SKH po njemu je drukčija i nije upečatljiva kao ona CK SK Srbije na kojoj su se obračunali "ne samo s političkom prljavštinom nego i s unitarističkom, šovinističkom zavjerom." U Hrvatskoj se, kaže on, često čulo da 'svega toga ovdje nema', a to je kaže on, uglavnom točno, ali se tu ne može stati jer postoje neka druga 'izvitoperenja'. U tom se cilju treba definirati nova politika za neposrednu budućnost - a to je "poprište za sve one komuniste koji nisu duhovno i politički ostarjeli" te izgrađivati institucije u kojima bi se napetosti i sukobi rješavali demokratski. U članku 'Težina novoga' Šentija ocjenjuje IV. plenum pobjedom nad opasnom varijantom političkog apsolutizma koji je izvana "imao demokratsku, samoupravnu masku, a u stvari imao je birokratsku, policijsku dušu (...)"⁹³ Osnovna je crta te varijante konzervativizam ali, kaže on, pobijedilo se i "onu naoko blažu, suptilniju, koja je u velikom obračunu 1966. uz put također dobila žestoke

⁹⁰ Neda Krmpotić je napisala da se nakon prvog iznenađenja sve vratilo na prijašnje stanje odnosa - potrebu i Zapada i Istoka da diskreditiraju Jugoslaviju: prvi zbog njezinih prošlih, ali i sadašnjih 'staljinističkih' ostataka, Istok pak zbog 'liberalizma'. U pisanju o 'borbi za vlast', o 'rasplamsavanju nacionalističkih strasti', o 'čistkama' iščitava se, po njoj, želja za političkim rascjepom u Jugoslaviji. Ona zaključuje: "Sigurno je da su metode prisluškivanja više uzbudile plenum CK nego ljude na Zapadu, koji ih iz vlastite prakse mnogo bolje poznaju." - *Vjesnik u srijedu* 13. VII. 1966., 4., "Zapadni vjetar"

⁹¹ *Telegram* br. 339., 28. X. 1966., 2.

⁹² *Telegram* br. 335., 30. IX. 1966., 3.

⁹³ *Telegram* br. 348., 30. XII. 1966., 3.

udarce" - unitarizam, i pritom "demitologizirali smo izvjesne supstrate političke i državne vlasti".⁹⁴

Vjesnik u srijedu objavio je, služeći se izvještajem saveznog tužiteljstva, reportažu o "Operaciji Morava", akciji savezne Službe u potrazi za zlatom i vrijednosnim papirima bivše kraljevske jugoslavenske vlade, koja se provodila tijekom 1964. i 1965. u selu Blace kraj Niša, a prema svima onima za koje se pretpostavljalo da išta znaju bile su dopuštene sve vrste prinude.⁹⁵

4. Dosjei - policijske evidencije građana

Podaci o kojima će biti govora skupljeni su iz napisa u ondašnjem tisku. U obimnoj građi najvažnije političke organizacije, SKH, zanimljivo je da tih podataka skoro i nema. Zato u prezentiranju ove problematike ostaju ograničenja: djelomičan, a ne cjelovit pregled, nejasnoće oko značenja nekih pojmova.

Iz novinskih napisa se dobiva dojam da su komisijama koje su ispitivale zloupotrebe u Službi državne sigurnosti bili dostupni svi spisi, ili, barem oni koji su zatečeni.⁹⁶ Osim broja dosjea u cjelini i onih za političare i direktore te broju dosjea koji se 'odbacuju', javnost nije obaviještena o ostalim pojedinostima, iako je iz nekoliko arhivskih dokumenata vidljivo da su komisije baratale s detaljnom unutarnjom strukturom evidencija. U političkoj komunikaciji koristila se podjela na 'pozitivne' i 'negativne' dosjee.⁹⁷ 'pozitivni' se bili oni koji su se odnosili na sve kontakte građana i organa unutarnjih poslova, a 'negativni' su sadržavali podatke o osobama koje su na bilo koji način došle u krug onih koji su se bavili, bave se ili za njih postoji sumnja o 'protudržavnoj djelatnosti'. Neke su komisije izvještavale o svim dosjeima koji su postojali u sekretarijatima unutarnjih poslova, neke samo o onima koji su činili tzv. operativni ili arhivski dio evidencije SDS-a pa u novinskim podacima nailazimo na broj koji pokriva cijelu evidenciju, a nekad samo dio.

Također, bez izvornih dokumenata nije moguće utvrditi ni značenje termina 'odbačeni' i 'uništeni' dosjei, koliko je uvid komisija u evidencije bio koristan za građane koji su se u njima nezasluženo našli, a koliko je samo bio registriranje stanja ili 'prestrojavanje' evidencija. Zapanjujuća brzina rada ko-

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ *Vjesnik u srijedu* 14. XII. 1966., 5.

⁹⁶ U literaturi se kaže da su dio kompromitirajućih spisa uništili službenici početkom lipnja, kada je otkriveno prisluškivanje, ali i ranije.- Npr. RUSINOW, n.dj., 187.

⁹⁷ Timothy Garton Ash koji je proučavao djelatnost bivše istočnonjemačke službe sigurnosti - Stasi, naveo je u jednoj knjizi i neke podatke o radu britanske službe sigurnosti. U 'nekoliko stotina tisuća' dosjea pri MI5 i 2.000.000 ('personal data') dosjea pri Special Branch, posebnom odjelu britanske policije koji se bavi 'političkom sigurnosti' svaki peti dosje jest 'bijeli' tj. 'neprotivnički', odnosno 'suradnički' - u toj vrsti dosjea obuhvaćeni su svi kontakti sa predstavnicima službe 'na dobrovoljnoj bazi'. Ostali dosjei razvrstani su u 'aktivnu istragu' (zeleni), oni koji nisu otvoreni u prethodnom smislu ('žuti') i 'zatvoreni' (crveni) koji nisu uništeni i povremeno se koriste na zahtjev određenih institucija pri kadrovskoj provjeri. - T. G. ASH, *The File. A Personal History*, London 1997., 215.-216.

misija koje su, prema novinskim izvještajima u nekoliko mjeseci obavile posao koji su, prema uputama republičkih organa unutarnjih poslova trebale obaviti njihove službe tijekom nekoliko godina, može biti i dio političko-propagandne akcije: u građi se vidi da su one sebi u zaslugu pripisivale nešto što je teklo u sklopu redovite, iako spore, procedure.

Ove probleme dobro ilustrira izvještaj slovenske komisije objavljen u tisku i fragmenti istog izvještaja pronađenog u arhivskoj građi. Novine su objavile da je bilo 200.000 dosjea. U izvještaju objavljenom u internom stranačkom glasilu pisalo je da se služba evidencije sastojala od triju vrsta: 'centralne evidencije' u kojoj su zabilježeni svi građani koji su kontaktirali s predstavnicima unutarnjih poslova (vozačka dozvola, oružni i putni list, prekršaji), 'osobne operativne evidencije' koju je vodila svaka od službi (kriminalistika, javna, državna sigurnost), u kartoteci SDS-a nalazili su se podaci za 'vanjske i unutarnje neprijatelje' podvrgnute operativnom praćenju kao i one koji su evidentirani u svrhu 'preventivnog djelovanja'. 'Arhiva' Službe državne sigurnosti 1945.-1966. imala je ukupno 200.000 dosjea i bila je, po ocjeni komisije, 'mrtva evidencija'.⁹⁸

Komisija RSUP-a Bosne i Hercegovine objavila je postojanje 172.274 dosjea, koji su, po njezinoj ocjeni, 'većinom zastarjela dokumentacija'. Rečeno je da u evidenciji nisu nađeni kartoni 'društveno-političkih radnika', jer to nije dopuštala uputa RSUP-a iz 1961. godine, a za još postojećih 1838 tzv. zbirnih dosjea (za 139.446 građana) kaže se da su "ustvari pozitivni" podaci o osobama koje su tražile putne isprave, natjecale se za posebne jedinice u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, te izjave građana o raznim državnim mjerama. Iako je i SDS BiH radila po instrukcijama savezne službe, pa se npr. prema njezinoj uputi iz 1962. godine trebala bilježiti aktivnost građana nazvana 'birokratizam', 'nelojalna konkurencija', 'lokalizam', 'partikularizam', 'protivljenje odlukama samoupravljanja' i sl., odgovorni u RSUP-u su rekli da se "njihova služba nije dokraja pridržavala tog dokumenta" jer je objavljivala samo interne informacije, bez navođenja imena, tako da dosjei nisu otvarani.⁹⁹

U evidenciji SDS-a Crne Gore bilo je 36.000 dosjea, uključujući i političare i privrednike.

U Makedoniji je utvrđeno postojanje 96.531 dosjea (do svibnja 1966. - 136.682), a u evidenciji su bili podaci za osobe iz kulture i znanosti i za političare - članove CK SK, GO SSRN i Republičkog vijeća sindikata i Izvršnog vijeća Makedonije.

U GK SK Beograd iznesen je podatak o evidenciji za više od 100.000 osoba u gradu, uključujući i 117 političkih funkcionara od kojih su dvanaesto-

⁹⁸ HDA, CK SKH, Opći spisi, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije - "Informativni bilten" br. 4, 1966., 17.- U vezi s ostalim 'deformacijama' na sjednici CK SK Slovenije je rečeno da je situacija puno bolja nego u ostalim republikama: npr. u njoj je čak 90% istražnih radnji za djela 'iz nadležnosti službe sigurnosti' bilo pri sudovima, a u ostalim republikama to je iznosilo samo 10%. Također, isticano je da je nad djelovanjem ove službe u Sloveniji postojao parlamentarni nadzor. - *Vjesnik* 1. X. 1966., 2.

⁹⁹ *Vjesnik* 30. IX. 1966., 2.

rica tada ili ranije bili članovi CK SKJ i CK SK Srbije, a trinaestorica članovi Gradskog komiteta. Dosjee je imao velik broj javnih osoba - umjetnika, književnika, sveučilišnih profesora i direktora.

O zloupotrebama SDS-a na području Kosova i Metohije nije govoreno na 'brionskom plenumu' nego na sjednici CK SK Srbije. Komisija je već pri početnim istraživanjima utvrdila teške zloupotrebe na temelju nacionalne diskriminacije albanskog stanovništva uključujući i ljudske žrtve, osobito pri akciji skupljanja oružja 1954.-1956. godine. U evidenciji nastaloj posljednjih pet i pol godina bili su i podaci za 900 političkih funkcionara s tog područja, ukupno preko 120.000 dosjea¹⁰⁰.

U Hrvatskoj je bilo oko 1,3 milijuna dosjea.¹⁰¹ Specifikaciju ovog golemog broja nisam uspjela ni približno utvrditi, kao ni broj po svim administrativno-teritorijalnim jedinicama (osobito u Zagrebu koji jedini nije reducirao svoju evidenciju prijašnjih godina), a ni u samom aparatu RSUP-a. Skoro ni jedan od partijskih i državnih funkcionara u Hrvatskoj nije u vrijeme kada su izneseni podaci i u ostalim republikama progovorio detaljnije u javnosti o broju koji je nadvisivao one u drugim sredinama, niti se u novinskim osvrtima može naći komentar te 'posebnosti'. Neki dokumenti upućuju da se najveći broj evidencija odnosio na različite podatke o 'svemu i svačemu',¹⁰² koji, kako piše u jednom zapisniku OK SKH Zadar, "ne služe u nikakve operativne svrhe ove službe."¹⁰³ Analizirajući 'faze tretmana SDS': 'obrada', 'kontrola' i 'priprema' i prema tomu vrste dosjea, Komitet je zaključio da broj osoba koji su u trećoj grupi ('sumnjivi') "nije veliki" i da su predodžbe građana Zadra o tome "daleko od stvarnosti". Ako bi se ova konstatacija mogla uzeti kao tipična, zbog jedinstvenog ustrojstva i načina rada Službe, ostaje nejasno zašto golem broj dosjea nije javno objašnjen, pogotovo u kontekstu političkih ocjena da je osim 'zavjereničke' aktivnosti u SDS-u u Hrvatskoj bilo svih drugih 'deformacija'. U jednom dokumentu stoji da je u RSUP-u Hrvatske od 1963. do srpnja 1966. pregledano 496.100 dosjea i da je "od toga izdvojeno za uništenje ili je uništeno 231.640 ili 47% dosjea."¹⁰⁴ - najviše u Sisku - 53%, Rijeci - 52%, Karlovcu - 47%, Osijeku - 46% i Varaždinu - 37%.

U radu republičke komisije obavljena je provjera za 5500 osoba, političara i direktora koja je pokazala da je dosjee imalo 997 ili 18%. Među njima se nalazilo 30 članova CK SKH, 33 savezna i republička poslanika, 25 članova GO

¹⁰⁰ M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1989., 71.

¹⁰¹ U partijskoj građi nalazi se i letak *Nove Hrvatske* u kojem uz već navedene, stoji i podatak za Srbiju - "uža Srbija": 200.000 dosjea ili '8% zaposlenog stanovništva', dok su za druge ti omjeri po letku slijedeći: "uža Hrvatska" - 67%, "Kosmet" - 36%, Slovenija - 28%, Bosna i Hercegovina - 25%, Crna Gora - 22% i Makedonija - 17% zaposlenih "registriranih kod UDB-e." - HDA, CK SKH, Opći spisi, OK SKH Pula 10. V. 1967.

¹⁰² *Vjesnik u srijedu* 28. IX. 1966., Drago TOVIĆ, "Istina o dojscima", 5.

¹⁰³ HDA, CK SKH, D 1966./1788, OK SKH Zadar 25. VIII. 1966., 8.-9. (U istom spisu stoji da je već 1963. "samoinicijativno u DB Zadar pročišćena kartoteka i iz arhiva izvučeno i spaljeno 18.400 fascikli.)

¹⁰⁴ HDA, CK SKH, D 1966./1801, spis iz rujna, 11.

SSRNH i 190 direktora, ali je utvrđeno da niti jedan politički funkcionar "nije pod stalnom obradom". I dalje: "Razlozi za evidentiranje bili su ovi: ranija ili sadašnja suradnja s organima DB, podaci i dosjei poslani od Službe bezbjednosti JNA za rezervni kadar, pozitivni podaci prikupljeni na razna traženja s jedne strane, a s druge strane: negativna politička prošlost, djelovanje na liniji IB, istupanje po koncepcijama Đilasa, saznanje o sumnjivom ili nedoličnom ponašanju u inozemstvu, negativne izjave, antisocijalističke pojave i sl."¹⁰⁵

U novinama je objavljen broj dosjea u većini kotara u Hrvatskoj. U Karlovcu je postojala evidencija o 96.800 građana uključujući i 128 privrednika i političara (od 600 na kotaru). Kotarska komisija "nije mogla ustanoviti da su zloupotrebjeni".¹⁰⁶ U Sisku je bilo 53.000 dosjea, do listopada je uništeno 47.000. U Varaždinu je bilo 51.000 dosjea (svaki peti građanin kotara), a komisija je priopćila da je do 15. listopada uništeno 25.000.

Komisija kotara Šibenik izvijestila je da je prije 1. srpnja bilo 30.000 dosjea, a početkom listopada taj je broj smanjen za 60%. Nije vođena evidencija o javnim osobama.¹⁰⁷

Riječka komisija je objavila postojanje 170.720 dosjea, uz napomenu da je u evidenciji puno osoba bilo "iz formalnih razloga", da se to već dugo nije koristilo, "ali se čuvalo".¹⁰⁸

Pronađeni su i dosjei članova CK SKH i direktora većih riječkih poduzeća. Na području kotara Osijek bilo je 137.482 dosjea, među njima i 147 kartona 'društveno-političkih radnika'. U *Vjesniku* 4. listopada stoji da su "većinom uništeni tako da je Komisija zatekla još samo 32.129 dosjea." U arhivskom dokumentu 'Informacija o radu kotarske komisije i reorganizaciji Službe unutrašnjih poslova na području kotara Osijek'¹⁰⁹ s datumom 31. listopada 1966. govori se o 32.120 dosjea koji "ostaju u operativnoj evidenciji", o 63.237 "odbačenih" dosjea te o evidenciji koja se zadržava zbog "operativne" ili "arhivske zanimljivosti". Broj dosjea u ovoj posljednjoj grupi, uz "odbačene" i operativne trebao bi dati zbroj od 137.482. Dakle, javnost nije istinito obaviještena o ukupnom broju dosjea koji preostaju. Zatim, formulacija 'odbačen' nigdje se eksplicitno ne objašnjava, ali bi se iz konteksta moglo zaključiti da je riječ o nečemu što je 'uništeno'. Međutim, dva puta se u ovom spisu upotrebljava i formulacija 'uništen', tako da i to unosi pomutnju. Ovaj spis je zanimljiv i zato što sadrži detaljan prikaz unutarnje strukture evidencija. Komisija je pregledala dosjee vođene 1965.-1966. godine, ukupno njih 137.482. Onih 63.237 'odbačenih' dosjea su po općinskim službama unutarnjih poslova bili 'raspoređeni' ovako: Osijek - 23.514, Sla-

¹⁰⁵ Isto, 12.

¹⁰⁶ *Vjesnik* 27. IX. 1966., 2.

¹⁰⁷ Na području Šibenika, Zadra i Splita, ako je suditi po novinskim napisima, rasprava o zloupotrebama organa unutarnjih poslova bila je najžešća i potaknula je niz 'slučajeva'. (Broj dosjea u Splitu i Zadru nisam otkrila, ali u jednom dokumentu piše da je u radu komisije bila učinjena 'provjera' za 128 osoba iz političkog života Biograda, Zadra, Obrovca i Benkovca, te da je samo troje od njih bilo evidentirano.) Slično je bilo i u Karlovcu.

¹⁰⁸ *Vjesnik* 30. IX. 1966., 2.

¹⁰⁹ HDA, RK SSRNH, D 1966./378.

vonski Brod - 13.900, Vinkovci - 6000, Našice - 2146, Vukovar - 3000, Nova Gradiška - 11.464, Slavonska Požega - 3213. Riječ je o dosjeima koji su otvarani za osobe koje su tražile putne isprave, dozvole za oružje, natjecale se za vojne škole, a registrirani su i podaci o rezervnim i umirovljenim oficirima JNA, o zaposlenima na važnim državnim objektima ili onima koje je posjećivao J. Broz Tito. U Izvještaju stoji da se među 'odbačenim' dosjeima najveći broj odnosio na bivše pripadnike 'Kulturbunda' (kulturne organizacije pripadnika njemačke narodnosti na području Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu), članove stranke HSS (Hrvatska seljačka stranka) i JRZ (Jugoslavenska radikalna zajednica), domobranskih i ustaških formacija, te osoba koje su pokušale bijeg preko državne granice. Struktura 'odbačenih' dosjea bila je: "pasoški premeti" - 32,5%, "dosjea primljenih od JNA" - 7,32%, "dosjei suradničke mreže" - 5,3%, dozvole za oružje - 1,3%, "ostali pozitivni podaci (studenti, bogoslovi, osjetljivi objekti)" - 16,5%, i "podaci za određene kategorije građana (prebjezi, povratnici, 'folksdojčeri', pripadnici bivših stranaka i formacija" - 37,2%. Dosjei preostali nakon klasifikacije, stoji u Izvještaju, sadržavali su podatke o političkoj emigraciji, osuđivanim pripadnicima kvislinških formacija, 'folksdojčerima', osobama koje su "kontaktirale s njemačkom obavještajnom službom", ostavljeni su i dosjei za "kler/lica koja permanentno neprijateljski djeluju protiv SFRJ", te za rukovodstva bivših stranaka i kvislinških snaga ispod 70 godina starosti, osuđivane pripadnike poratnih odmetničkih grupa i njihove suradnike, osobe koje su suđene "po liniji IB" (Informacionog biroa, 1948.) i za sve pojedince ikad krivično gonjene zbog "neprijateljske djelatnosti".¹¹⁰ SDS na kotaru Osijek imala je u evidenciji i 147 osoba na rukovodećim mjestima u privredi i politici, pa se navodi primjer V./I. Đ./I., direktora tvornice 'Papuk' u Našicama, čiji dosje sadrži: upitnik s osobnim podacima iz 1960. kada je zatražio putnu ispravu, podatke Opunomoćstva Odjeljenja za zaštitu naroda Požarevac iz 1952. o boravku u Srbiji za vrijeme rata, podatke o njegovom prijedlogu da 'poklanja boračku pušku' i pismo upućeno J. Brozu Titu radi prijema. Ili, dosje R./I. S7./I., direktora 'Komunalne banke' u Našicama, sadrži zahtjev za izdavanje putne isprave u povodu odlaska na Olimpijadu u Italiju 1960. i izjavu od 23. svibnja 1966. godine "o komentarima oko privredne reforme i drugim idejnim pitanjima SK, koja je upućena općinskom komitetu SK."¹¹¹ Navedeni su i pojedini primjeri upletanja ove službe u kadrovsku politiku Željezničko-transportnog poduzeća u Slavonskom Brodu i Osijeku "u interesu obezbeđenja specijalnih vlakova". Informacija sadrži i primjedbe na rad sedmorice 'operativaca' Službe te izvještava da je zbog sličnog ponašanja od 1963. disciplinski kažnjeno 37 radnika, od kojih su četvorica otpušteni. U posljednje dvije godine na kotaru su umirovljene 134 osobe, od toga u miliciji 55 i državnoj sigurnosti 39, a primljeno je samo 15 novih. Predloženo je da se broj od 162 zaposlena u SDS-u Osijek smanji za 92 i da se u 1967. umirove svi koji imaju uvjete te da se odmah obavi premještanje načelnika svih sekretarijata.

¹¹⁰ Isto, 5.¹¹¹ Isto, 7.

Zaključne napomene

Čak i istraživanje ograničenog segmenta kao što je 'politička javnost' u slučaju 'brionskog plenuma' nudi nekoliko spoznaja. Kao prvo, kritika zloupotreba u radu Službe državne sigurnosti nije imala za cilj promjenu njezine uloge, ona je i dalje smatrana bitnom službom sustava. 'Slučaj' je u javnost iznesen zbog potpore već donijetim odlukama. Time je unaprijed bila zadana granica u kojoj se kritika mogla kretati. Ostaje mogućnost da i 'reformistička' struja u partiji i državi, iz taktičkih razloga nije željela dublje rasprave o tome, nastojeći iskoristiti povoljnu situaciju za ostvarivanje svojih planova u privredi i decentralizaciji. Također, ovi događaji nisu u inozemstvu pridonijeli boljem političkom položaju zemlje.¹¹² U temeljnu funkciju Službe, borbu protiv 'stvarnog neprijatelja' u društvu nije se diralo, pojmovi koji su to 'pokrivali' nisu raspravljani. Drugo, određenu promjenu doživio je, u političkom i zakonskom smislu, tretman tzv. antisocijalističke aktivnosti, gdje su postavljena određena ograničenja. Treće, ostalo je nejasno na koji će se način politički i državni organi koji su koristili usluge ove službe (posebice 'u pribavljanju mišljenja' u određenim kadrovskim pitanjima) ubuduće obavještavati. Politički zahtjev za otvaranje prema javnosti kao rezultat 'brionskog plenuma' našao je u to vrijeme svoje ostvarenje i u poticanju prvih znanstvenih istraživanja javnog mišljenja.¹¹³

¹¹² Krajem godine prikupljeni su odjeci ovih događaja u inozemstvu: U 'Biltenu' Saveznog sekretarijata za vanjske poslove od 7. siječnja 1967. ocjenjuje se da su sve socijalističke zemlje, osim Rumunjske, iskazale rezerve prema unutarnjem razvoju Jugoslavije. "Iako se formalno ograđuju, ima dovoljno indikacija iz kojih proizlazi da je smenjivanje Rankovića shvaćeno kao ozbiljno slabljenje sovjetskih pozicija u Jugoslaviji i pobjeda snaga koje zastupaju čvršće vezivanje Jugoslavije za Zapad." Ali, niti na Zapadu nije za Jugoslaviju, po ovoj analizi, vladala povoljna klima: nakon prvog iznenađenja, vratila se rezerviranost jer, Zapadu "Jugoslavija i dalje ostaje država jednog čoveka" a SKJ "manjinska partija koja se nametnula silom". Negativno je primljen i 'slučaj' Mihajla Mihajlova, asistenta zadarskog Filozofskog fakulteta koji je u vrijeme rasprava o 'brionskom plenumu' optužen za protudržavno djelovanje sa 'socijal-demokratskih pozicija': na Zapadu je taj slučaj shvaćen "kao proba za stvarne namere jugoslavenske vlade na polju demokratizacije." Na kraju se zaključuje da se Jugoslavija treba potvrđivati provođenjem privredne reforme. - HDA, CK SKH, Opći spisi, 'Bilten' DSSIP-a, br. 1, 1967., 5.-7.

¹¹³ Neki usputni uvidi u tu problematiku govore da u prvo vrijeme nije bilo prave političke volje i zrelosti za to. Pri Glavnom odboru RK SSRNH te je godine formirana i Grupa za javno mnijenje kao stalan oblik djelovanja ovog organa. Njezini su članovi bili, uz političke funkcionare, i novinari i sociolozi. Entuzijazam koji su u radu pokazivali ovi drugi već na početku se suočio s praktičnim problemima, kao što je to npr. financiranje istraživanja. Ali, još veći problem bilo je nepovjerenje koje su političari pokazali prema njihovom radu. Naime, na sastanku 25.X. 1966., članovi Glavnog odbora uporno su tražili, da i nakon što se odredi opseg, cilj i uzorak jednog ispitivanja javnog mišljenja koje je trebao provesti Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, oni dobiju na uvid i odobre sva pitanja koja će u anketi biti postavljena. - HDA, RK SSRNH, D 1966./457.

S U M M A R Y

THE BRIJUNI PLENARY: THE ECHO OF THE FOURTH CONFERENCE OF THE CENTRAL COMMITTEE (CK) OF THE UNION OF COMMUNISTS OF YUGOSLAVIA (SKJ)

The article presents a public echo of the 1966 party conference which dealt with the misuses of the State Security Services (SDS). The issue is described in four parts: the Brijuni Plenary as a subject of investigation in domestic and foreign literature; chronology of events; discussions in political organizations and newspapers; the dossiers - police documentation on citizens.

In the literature, the political fall of Aleksandar Rankovic, the founder and for a long time leading figure of that agency, is considered as a political struggle for power or the outcome of the confrontation between "reformist" and "conservative" stream in the Union of the SKJ.

The chronology deals with the time between the "Plenary", July 1 - 2, 1966 and the adoption by the Federal Parliament of Yugoslavia of the new law of internal affairs by the end of the same year. In December of that year Josip Broz Tito issued a clemency to S. Rankovic and fifteen other highest officials of that agency.

The discussion in the political organizations and newspapers showed that political activists, and "simple" people as well, think that the responsibility for the misuses lie not only on individuals but on the way the organization was structured and on the unlimited power it had. The party leadership tried to subdue those criticisms, because they did not want to be left without the most valuable partner in the system of power. The public was also made aware of a great number of private dossiers - the police documentation on citizens which came into existence in the preceding twenty years. The most diligent was the SDS in Croatia, which amassed one million three hundred thousand such dossiers.